

Etikai kódex a magyar könyvtárosság számára

Háttéranyag

PAPP István

I. Az etikai kódexhez vezető út

A könyvtárosság szakmává válik

Minden modern értelemben vett szakmának megvannak a maga kritériumai. A szakmát most az angol szó értelmében vesszük, azaz professziónak tekintjük. Ez a fogalom kétségtelenül tartalmazza az elkötelezettséget, a megvállalást, az odaadást, valamint a tudományos megalapozottság aspektusát is, magyarra – ha nem is tökéletesen – a hivatás szóval lehet fordítani. Szeretjük a könyvtárosságot szakmának tekinteni, s erre jó okunk is van, az alábbiak szerint:

- ☉ a társadalmi munkamegosztás keretében egyértelműen kialakult a könyvtári tevékenység önálló tárgya és a könyvtári szolgáltatás területe (ismeretszerzés és -terjesztés, tájékoztatás, szellemi rekreáció), a könyvtáros elkötelezte magát a társadalom szolgálatára, a könyvtárosság szolgáltatásorientált szakma;
- ☉ a társadalom törvénnyel szabályozza a könyvtári szolgálatot;
- ☉ a közjó megelőzi az egyéni érdeket a könyvtári szolgálatban egyfelől azzal, hogy az egyéneknek azonos esélyt nyújt a boldogulásra az egész közösség érdekében, másfelől azzal, hogy nem a

könyvtárosok egyéni érdeke, hanem a társadalom java vezérli a könyvtári szolgálatot;

- ☞ a könyvtárosságot jól azonosítható, rá jellemző ismeretanyag és készségkészlet jellemzi;
- ☞ a könyvtárosság rendszeres kutatásokkal fejleszteti elméleti alapjait és szakmai jártasságát;
- ☞ a könyvtárosképzés helyet kapott a felsőoktatásban, tudományos fokozat ismeri el a könyvtári területeken végzett elméleti-tudományos teljesítményt;
- ☞ a könyvtárosok szakmai szervezet/ek/be tömörülve képviselik a könyvtári szolgálatot mint közjót;
- ☞ a könyvtárosság más szakmákkal azonos vagy legalább velük összevethető társadalmi elismertséget, besorolást, státust, béreket ért el.

Ezekhez a kritériumokhoz járul még a professzionának minősíthető szakmákra jellemző etikai értékrend, amelyet egy etikai kódex foglalhat össze. Tulajdonképpen ebben fejeződik ki az, amit hivatásnak nevezünk, ami a szakma gyakorlóinak java részét magához vonzotta, s vállaltatta velük a társadalom, az emberek szolgálatának e sajátos területét. Éppen az etikai dimenzió miatt vélhetjük úgy, hogy több mint foglalkozás, hivatás könyvtárosnak lenni. Ha egy szakma tudatosítja etikai elkötelezettségét és megfogalmazza normarendszerét, ezt általában a szakmává válás egyik kritériumának tekintjük.

A fentiekhez szorosan hozzátartozik, s a könyvtárosság megőrző-átörökítő-szervező jellegzetességéből következik a szakmai múlt megbecsülése, az elődök tisztelete, a szakma hagyományainak ápolása és a szakmai kontinuum fenntartása. A szakma története során kivívott értékeket, eszményeket, – melyek a társadalomban élő értékek és normák részei, – a torzulásoktól megszabadított, a változó, az új követelményekhez igazított formában kell megőrizni és követni, hogy beépüljenek a szakma egysé-

ges gondolati alapjába. Ez elvárható attól a pragmatista szakmától, amelynek gondjára az emberiség kulturális emlékezete, civilizatórikus örökségének egy, talán legnagyobb része van bízva a jelenben élők és az utódok javára, s amelyben lényegéből fakadó hajlam él a legmodernebb, jövőbe mutató technológia alkalmazása iránt küldetése teljesítése végett.

A könyvtáros szakma tehát, mint minden más professzió, elméleti és gyakorlati alapokra, meghatározott szakmai ismeretekre, készségekre, értékekre és értékrendre, és mindebből fakadó közös etikai alapelvekre és attitűdre épül. Ebből következően a szakma tagjai egyenlő státust élveznek; mint szakemberek között nincs alá- és fölérendeltségi viszony, a kiválóságot egyedül a teljesítmény és a minőség szerint lehet megítélni. Más kérdés a munkahelyi hierarchia, amelynek nem a könyvtárosi etikához van köze, hanem a munka- és szervezeti etikához. A modern könyvtárosságnak azonban lényegi jellemzője, hogy közösségben végzendő tevékenység; akár a több alkalmazottal működő könyvtárakra gondolunk, akár az egyszemélyes könyvtárra, de amely szorosan együttműködik az esetleg tőle földrajzilag igen távoli, ám a telekommunikáció révén igen közeli többi könyvtárral. A könyvtáros szakmai munkája mindenképpen munkaközösségben végzett tevékenység, aminek feltétlenül megvannak a maga etikai követelményei és következményei is. Így a kooperációs kötelezettség a különféle szolgáltatásokban és e szolgáltatások feltételeinek megteremtésében, a szolidaritás a szakma egészével és egyes csoportjaival, azonosulás a szakma társadalmilag akceptált feladataival és céljaival, hozzájárulás a szakma, mint olyan előrehaladásához, fejlődéséhez.

Idevágó kérdés, hogy elvárható-e a könyvtárostól, vegyen részt tagként valamely szakmai társadalmi szervezet munkájában. Van olyan ország, ahol ez nem merül fel kérdésként, mert a könyvtáros egyeletben való regisztráció előfeltétele a könyvtáros-

ként való alkalmazásnak, a könyvtáros státus elnyerésének. Nálunk a könyvtáros minősítést (az egyszerűség kedvéért nevezzük most és a későbbiekben könyvtárosnak azt a szakembert, akit a legkülönbözőbb nevekkel illet a szakirodalom, nevez a gyakorlat és minősít a diploma) az oktatási rendszerben lehet elnyerni, tehát nincs, ami kötelezően írnia elő az egyesületi tagságot, viszont a kódex javasolhatja a csatlakozást. Az egyesületi kereteken kívül tevékenykedő könyvtárosoktól azonban elvárható lenne a kódex követésének egyéni vállalása.

Miért van szükség etikai kódexre?

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a 2000 körüli évek jellemző vonása – többek között – az elbizonytalanodás, a hagyományos értékek megkérdőjelezése, új értékek megjelenése, az erkölcsi relativizmus. Ennek nyilván megvannak a pontosan kitapintható okai. Itt csak a könyvtáros szakma szempontjából is döntő jelentőségű, gyorsuló globalizálódásra, s vele párhuzamosan a nemzeti önazonosításra irányuló, mind erősebb törekvésekre, a technológiai fejlődésre, a különféle nézet-, politikai és gazdasági rendszerek összeütközésére, a világot megosztó szakadékokra (szegények és gazdagok, műveltek és műveletlenek, információval ellátottak és információtól megfosztottak stb.) utalunk. Ebben a képlékeny és változó világban növekvő jelentősége van az etikai mércének, amelyhez mérhető a jó és a rossz, a helyes és a helytelen cselekvés és magatartás.

Az etikai hozzáállás szükségességét csak fokozza, hogy napjainkban egyre könnyebbé válik a társadalmilag értékes információhoz hozzájutni (bár az információs hulladék komolyan akadályozza ezt most is, és föltételezhetően a jövőben is), a világban politikai instabilitás mutatkozik; különösen a terrorizmus hat ki károsan az információ kezelésé-

re és áramlására: éppen a terrorizmus elleni védekezés következtében a magánszféra, s ennek információs szegmense egyre több támadásnak, sérelemnek van kitéve és minden védekezési erőfeszítés ellenére lassú erózió figyelhető meg ezen a területen. Nem hagyható figyelmen kívül az a negatív hatás, amelyet világszerte a politikai viszályok tesznek az információ szabad áramlására, az internet cenzúrázására, az információhoz való hozzáférés korlátozására; e tendenciákat a gazdasági és biztonsági megfontolások erősíthetik. Erősebb erkölcsi, politikai és gazdasági nyomás mutatkozik a fenntartó-munkáltató szervek részéről a könyvtár/könyvtáros szakmai etikájának befolyásolására. Ugyanakkor a használók egyes csoportjai egyre tudatosabbakká válnak és információk jogait néha nem éppen civilizált módon érvényesítik, sőt visszaélnak velük; a dolgot nehezíti, ha a használók műveltségi szintje alacsony. Mind gyakrabban alakulnak ki bonyolult helyzetek, s nem lehet várni egyszerű, még kevésbé sztereotipizált válaszokat komplikált kérdésekre, pedig a könyvtáros és a használó viszonya az a terület, ahol a legsúlyosabb következményekkel járhat az etikátlan könyvtárosi viselkedés, mivel a szakma alapértékeinek megkérdőjelezését jelenti. Ugyancsak pusztító következményekkel járhat a könyvtáros gondjára bízott állománnyal (információval) szemben fennálló etikai kötelezettség elhanyagolása; e felelősség akkor is érvényes, ha az adott művet éppen nem használják, hiszen a könyvtár egy rendszer részeként működik, s a könyvtáros a rendszer és használói előtt is felelős a rábízott értékekért.

Mindez az etikai kódex szükségességét húzza alá, bár óvatossággal nem árt hozzáfűzni, hogy a kódex meglepte önmagában csak kis mértékben akadályozza az etikátlan viselkedést. Haszna inkább a szakma erkölcsi tudatosságának növelésében, társadalmi elfogadottságának erősítésében áll.

Egy etikai kódex, vagyis egy norma-, szabály- vagy irányelv-gyűjtemény kidolgozásának szükségességé-

ge mellett több érv is felhozható. (A nemzetközi szakmai közvélemény tudatában van az etikai kódex fontosságának, noha messze nem minden ország könyvtárossága rendelkezik ilyennel.)

- ☞ A kódex kifelé, a társadalom, a használói közösség felé tájékoztatást ad a szakma értékrendjéről, a tagjaitól elvárható viselkedésről, magatartásról, s egyben bizonyos garanciát ad az elvárható szolgáltatás minőségéről és terjedelméről.
- ☞ A szakmán belül növeli a tudatosságot, a közösséghez való tartozás érzését, iránymutatást ad a tagságnak, támogatást nyújt gyakorlati problémák megoldásához, erősíti az önreflexió, az önkritika szellemét, s némileg oldhatja az eszmények és a valóság szorításában élő könyvtárosokban meglévő feszültséget.
- ☞ A kódex segít meghozni a mindennapi döntéseket a jogszabályok, szabályzatok szabta tágabb vagy szűkebb keretek között, iránymutatást nyújt, ha bonyolultabb etikai ügyek merülnek fel.
- ☞ A kódex összefoglalja és prezentálja a szakma alapértékeit, s hozzájárul megvalósulásukhoz.
- ☞ A szakmához újonnan csatlakozókat megismerteti ezekkel az alapértékekkel.
- ☞ Ráirányítja a közvélemény és a hatóságok figyelmét a könyvtári szolgálat fontosságára és szükségességére. Erősíti a társadalom és a könyvtárak közötti kapcsolatot, s bátorítja az embereket a könyvtárak használatára.
- ☞ Biztosítékot nyújt a társadalomnak a szakma, illetve egyes könyvtárosok esetleges nem legális, sőt tiltott, erkölcstelen, inkompetens vagy felelőtlen gyakorlata ellen.
- ☞ A kódex célja tisztázni a szakmai kötelesség és felelősség mibenlétét, s eszköze annak, hogy a különféle használókat és változatos igényeiket a könyvtáros egységesen, mégis a körülmények-

hez alkalmazkodva, a még elfogadható viszonylagossággal kezelje.

- ☞ Ösztönzést adhat az etikai tudatosság fejlesztésére, ami nélkülözhetetlen vonása a szolgálatnak, s megerősítheti a viselkedési normákat, amelyek jelentős mértékben meghatározzák egy könyvtár atmoszféráját.
- ☞ A kódex gyakorlati haszna, hogy állandóan és alkalmanként emlékezteti a tagokat, különösen az új tagokat, hogy a könyvtáros szakmához tartozva kötelezettség megfelelni azoknak a normáknak és viselkedési szabályoknak, amelyeket a többi tag magától értetődőnek tart, és viselkedését azokhoz szabja.
- ☞ Az etikai kódex talán a betetőző lépése a „szakmásodás” folyamatának, s egy foglalkozás szakmává való minősítésének nélkülözhetetlen eleme.
- ☞ Az önszabályozás kitűnő eszköze: adott esetben elhárítja a külső, nem szakmai szervezetek beavatkozását a szakmai testületek által is megoldható problémákba, s növeli a szakma felelősségérzetét az értékrendjét sértő viselkedések kiküszöböléséért.
- ☞ Az etikai kódex azok számára, akikre vonatkozik vagy akik elfogadják, bizonyos értelemben megkülönböztetett helyzetet teremt. Ez természetesen kötelezettségekkel jár, de ugyanakkor jogok alapjául is szolgálhat. Azzal, hogy megfogalmazza a szakmai szempontból kiváló viselkedés kritériumait, csökkentheti a szolgálati, munkahelyi konfliktusok számát, segítséget nyújt kezelésükhöz.
- ☞ A társadalmi együttélés és viselkedés szabályainál szigorúbb, igényesebb normákat írhat elő a munkahelyen tanúsított magatartásra és a munkavégzés stílusára.
- ☞ A kódexhez többnyire válságos, súlyos helyzetben, érzékeny döntések meghozatalakor kell

nyúl. Megnehezíti az állásfoglalást, ha a szakma csak íratlan, általánosan elfogadottnak feltételezett normákra támaszkodhat, amelyeket valójában nem vetettek alá nyilvános vitáknak, s nem szilárdultak meg a közvélekedésben és nem nyertek formális megerősítést.

Külföldi etikai kódexek

Általános megfigyelés szerint a könyvtárosság etikai szabályainak megfogalmazása iránti igény a II. világháború után jelentkezett – jölehet voltak már előtte is idevágó erőfeszítések (ld. a különféle nyilatkozatokban, állásfoglalásokban megmutatkozó, etikai jellegű kitételeket, utalásokat), sőt az angol egyesület már 1877-ben etikai kódexet adott ki, a japán 1892-ben, a norvég 1910-ben és az amerikai 1938-ban. Majd az 1980-as években, s újabban napjainkban erősödtek meg az ilyen irányba ható törekvések. Növekvő érdeklődés mutatkozik meg az etikai kérdések könyvtári környezetben jelentkezése iránt, s egyre inkább előtérbe került az értékekre alapozott könyvtárosság. Jogos a kérdés, miért nem eddig? Talán mert magától értetődőnek vetjük, hogy a könyvtárosokat bensőjükből vezérli a szakma ethosza, s a tradicionális értékrend az új és gyorsan változó körülmények között is biztos fogódzót nyújt. S valóban, az emberiség javára végzett munka boldog tudata, a célok nagyszerűsége és a szolgálatban megnyilvánuló alázatos odaadás megnyugtatóan hatott. Most azonban megrendülni látszik ez a magabiztosság az információ értékének és hatalmának felismerésével.

Tulajdonképpen a könyvtár és a könyvtáros szakma immanens vonásai határozták meg az idők folyamán a könyvtárosok viselkedését, s a csendesebben folyó intézményi életben nem is okoztak nagyobb hullámveréseket az elvértve felmerülő, etikai implikációkkal is járó esetek. Etikai útbaigazításra mindig zűrzavarosabb időkben, radikális társadal-

mi változások során mutatkozik szükség, amikor a szakma jól bevált normái, eljárási szabályai, szokásai, magatartási mintái kerülnek új megvilágításba, új használói csoportok jelennek meg a könyvtárakban, új olvasói igényekkel és viselkedéssel találja magát szemben a könyvtáros.

Az etikai kódex megfogalmazása mögött egyfelől a könyvtári szolgálat ethosza áll, amely a könyvtári szolgálathoz való jog, ezen belül és ezen túlmenően az alapvető emberi jogok érvényesülését kívánja megvédeni, illetve előmozdítani, másfelől a könyvtáros védekező ösztöne, amely részint a használók vagy a fenntartók (végső soron a társadalom) általában, túlzott vagy az emberi jogokba ütköző elvárásai ellen akar bástyát építeni.

A könyvtárosi etika, mint minden etika, értékorientált, egy adott értékrendet közvetít, annak érvényesülését akarja biztosítani. Az értékrend – állandó elemei mellett – maga is változó, mint ahogy változnak a belőle fakadó szabályok is. A könyvtárosi etika értékei főként utilitáriusak, haszonelvűek, s nem abszolútak, feltétlenül érvényesítendőek. A könyvtári etikában ilyen állandó értéknek tekinthető például az emberiség kulturális örökségének gondozása, s változóznak a használói körrel kapcsolatos értékegyüttes, eltekintve magától a szolgálatról, mint állandó, önmagában is értéknek tartott tartalomtól. A könyvtárosi etika a jó és a rossz, a helyes és a helytelen cselekvés között akar különbséget tenni, és ezen a szálon kapcsolódik az emberi lét végső kérdéseire is.

A legtöbb könyvtárosi etikai kódex az emberi jogokba veti horgonyát, ezekből eredezteti értékrendjét. Ha van jogi formába öntött hivatkozási alap, akkor kényelmesebb helyzetben találja magát a kódex megfogalmazója; ha nincs mindennél szilárdabb támasza, marad az emberiség évezredek során kialakult szellemi, filozófiai és morális tradíciója, a felvilágosodás eszmeköre és értékrendje, kiegészítve az újabb kori fejlődés civilizatórikus vívmányaival.

Így jó kiinduló alapot képez az ENSZ emberi jogokról szóló nyilatkozata, s ezen belül is a 19. paragrafus, továbbá az adott ország írott alkotmánya (manapság már a szakonképesség előfeltételének tekintjük, hogy többé-kevésbé az ENSZ nyilatkozatával összhangban rendelkezék az emberi jogokról) és jó esetben könyvtári törvénye (egy korszerű könyvtári törvény ugyancsak az emberi jogokból, az emberiség és a nemzet kulturális értékeinek gyűjtéséből, megőrzéséből, terjesztéséből, a könyvtár társadalmi küldetéséből vezeti le rendelkezéseit). A hivatkozási alapot kiegészítik a könyvtáros szakma nemzetközi és nemzeti szervezeteinek formális könyvtárpolitikai nyilatkozatai és az évszázadokon keresztül kiérlelt szakmai nézeteket tükröző, kiegészítő, kifejtő és a könyvtári tevékenységre alkalmazott etikai állásfoglalásai.

A fenti dokumentumokban megnyilvánuló értékrendre és tendenciákra lesz célszerű és egyben kötelező a hazai etikai kódexet is építeni.

A hazai etikai kódex kezdeményei

A könyvtári szakirodalomban, de a könyvtári közbeszédben is régóta téma a könyvtáros ideálképe, személyisége, szerepe, kötelezettségei, jogai, viselkedése, magatartása, szemlélete, morálja. Nem kevés kutatás, felmérés is folyt e témában, ami minden bizonnyal hozzájárult a szakmai etika kialakulásához. Mégis sokszor befulladtak az etikai kódex kidolgozására irányuló törekvések. Úgy látszik, radikális változásokra kemény kihívásokra, kritikus időkre van szükség ahhoz, hogy az etikai kérdések fontossága elérje azt a határt, amelyen átlépve mindenképpen szükségessé válik az etikai nézeteket, álláspontokat írásba foglalni, és mind a szakmának, mind a társadalmi közegnek prezentálni.

A korábbi elvetélt vagy meg sem indított próbálkozások az etikai kódex megfogalmazására arra utalnak, hogy voltaképpen nem is volt helyénvaló a nyílt beszéd egy olyan korban és társadalmi rendszerben, amelyben több hasznot hajtott a pragmatikus hozzáállás, és célszerű volt a kérdések kiélézése helyett a kettős tudatból következően szóban ki-elégíteni a császárt, s a gyakorlatban az istennek szolgálni. Már amennyire lehetett: hosszú távon azonban ez az álságos álláspont nem jelenthetett megoldást, mint ahogy a történelmi fejlemények be is bizonyították. A túlélési stratégia csak bizonyos korlátok között működik.

A rendszerváltással új helyzet állt elő a könyvtárosi etika szempontjából is. Nem volt immár akadálya az általánosan érvényes értékek artikulálásának, érvényesítésének és követésének; most viszont újabb kihívásokkal, problémákkal találta magát szemben a szakma. Mindenekelőtt a számítógépes és a távközlési technika ijesztő (vagy örvendetes?) sebességű fejlődésével, a piacgazdálkodás szokatlan és gyakran antipatikus (amorális?) feltételeivel, a szakmai paradigmaváltással (könyvtárosból átalakulni információs szakemberré, s még mivé?), a haszonelvűséggel (a ráfordítás-haszon arány mint a tevékenység megítélésének döntő szempontja), a térítéses szolgáltatásokkal, a magánszféra megjelenésével a könyvtári szolgáltatások terén. Mindezek olyan fenyegetést jelentenek, amely igen élesen veti fel az etikai kódex szükségességének kérdését részben az elfogadott és megőrzendő értékek szempontjából, de részben az értékeknek a megváltozott feltételekhez való hozzáigazítása, esetleg új értékek bevezetése végett is.

Ha mégsem úgy ítélnék meg a fentiekben felsorolt jelenségeket, hogy közvetlen veszélyt jelentenek a szakma értékrendjére (s ezzel létére), akkor is célszerű egy etikai kódex kidolgozása: bölcs ember a békésebb időkben készül fel a zivatárosabbakra. Ha jelenleg bizonyos kedvező feltételek miatt (új könyvtári törvény, távlatos jövőkép, társadalmi

hátszél stb.) nincs is egzisztenciális nyomás alatt sem a szolgálat, sem a szakma, nem ismerhető teljes mértékben, merre fordul a dolgok menete, s jobb előrelátóan felkészülni akár a legrosszabbra is legalább egy etikai állásfoglalás kidolgozásával.

Magyarországon könyvtárosetikai kérdések ezen a néven alig bukkantak fel. Magától értetődik azonban, amióta csak a könyvtáros, mint a kultúra és a tudomány szereplője megjelent a színtéren a 19. században (hadd tekintsünk el most a korábbi előzményektől), tennivalóiról, kötelezettségeiről, a vele szemben támasztott követelményekről ismételtenszó esett. A „milyen legyen a jó könyvtáros?” kérdést nem lehetett megkerülni, s születtek is rá emelkedett, szépen és szellemesen megfogalmazott válaszok. Etikáról azonban tudomásom szerint nem esett szó. Még 1945 után sem. Ennek ellenére ezek a dolgozatok és vélemények hozzájárultak ahhoz, hogy pozitív közgondolkodás alakuljon ki az etikai kérdésekről, a könyvtárosi magatartásról a magyar könyvtárosságban. Ezért tekinthető az új megközelítés jelének, hogy ugyan a kor szabta határok között, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1975. évi, Egerben tartott vándorgyűlése központi témaként a könyvtáros etikát tűzte ki, s az elhangzott előadásokat évkönyvében meg is jelentette; további folyamánya azonban nem mutatkozott a kezdeményezésnek. A másik próbálkozásra (etikai kérdéseket napirendre tűzni) a rendszerváltás utáni években került sor, amikor az MKE megalakította – azóta szunnyadó – etikai bizottságát, amely egy állásfoglalás (milyen feltételekkel bocsássák a könyvtárak a pártok rendelkezésére helyiségeiket az 1994-es választási kampány idején) mellett előmozdította, hogy a 3K fordításban közlétegye az American Library Association etikai jellegű állásfoglalásait (1992-ben és 1994-ben). Bár felmerült egy etikai kódex kidolgozásának az igénye, ez végül is elmaradt.

Ennek ellenére „álruhában” az etikai kérdések folyamatosan napirenden voltak, s nyugodtan állít-

hatjuk, hogy a szakmai közvélemény meglehetősen egységesen foglalt ezekben állást. Újra meg újra felmerültek olyan témák, mint a könyvtárosi pályakép, a könyvtárossal szemben támasztott követelményrendszer, a könyvtáros társadalmi funkciója, a könyvtárosi szemlélet, a könyvtáros felkészültsége és felkészítése szakmája gyakorlására, az olvasói igények vizsgálata és kielégítése, a gyűjteményépítés elvei, a feltárás szempontjai, a tájékoztatás határai stb. Elégedetten állapíthatjuk meg, hogy ezen a területen több vizsgálat, kutatás is folyt, amelyek hozzájárultak a szakma önmagáról való gondolkodásának és társadalmi környezete róla való vélekedésének megismeréséhez. Mindezek tárgyalása kapcsán óhatatlanul erkölcsi megfontolások is előtérbe kerültek, még ha olykor kimondatlanul/kimondhatatlanul is. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a könyvtáros szakma a rendszerváltás előtti évtizedekben egy sajátos kettős tudattal rendelkezett éppen abból következően, hogy egyfelől a politikai hatalom a tudatformálást, a rendszer feltétlen kiszolgálását várta el tőle, másfelől megindult a hazai könyvtárügy dinamikus fejlődése, modernizációja, európai szintre való felzárkózása minden ideológiai-politikai korlát és anyagi nehézség ellenére. Így a szépen megfogalmazott szakmai követelményeken (ld. például az országos könyvtáros konferenciák anyagait) mást értett a hivatalosság és mást a gyakorló könyvtárosok köre, amely közvetlen kapcsolatban állt a használókkal. A könyvtár nevelő funkciója, az olvasás irányítása csak részlegesen érvényesült, többnyire jámbor szándék maradt, ha a politikai propaganda eredményességével mérjük, s a gyűjtőköri szabályzatok előírásait sem követték ortodox módon a könyvtárosok, kihasználva a könyvkiadás javuló kínálatát, a külföldi beszerzés lehetőségének bővülését, és okosan a sorok között is elolvasva az Új Könyvek könyvajánlásait.

Súlyos könyvtárosetikai kérdésekről folyt a vita, ha kimondatlanul is, amikor könyvtáraink felszámolták az elkülönített, „kigyomlált” ún. olvasói kataló-

gust (szemben a teljes anyagot tartalmazó szolgálati katalógussal) vagy bevezették a szabadpolcos rendszert. Amellett, hogy minden magára valamit is adó megyei könyvtár járatta a Der Spiegelt, nem szabad elfelejteni, hogy a 70-es években a sümegei könyvtárosnak súlyos kellemetlenségei támadtak, mert előfizetett a Vigiliára. Nagy vívmányként értékelendő, hogy bár meglehetősen alacsony színvonalú és politikailag determinált ellátást nyújtva, de megjelent az ország valamennyi településén a könyvtári szolgálati pont az 50-es években, s még nagyobb vívmányként, talán éppen az 56-os forradalom egyik kimondatlan eredményeként az 50-es és 60-as évek fordulóján elterjedő szabadpolcos kiszolgálási rendszer. De nem szabad elfeledni, hogy nagykönyvtárainkban virultak a zárt gyűjtemények, s gyakran még az olvasói katalógusban szereplő művek (pl. az OSZK-ban Joyce Ulysses-ének) elolvasásáról is lebeszélték a könyvtár használóját. A diktatórikus könyvtárpolitika és a hivatalos értékrenddel sok vonatkozásban szemben álló szakmai etika sajátos együttélése volt jellemző a korra. Jó példa erre, hogy amikor a 80-as évek első felében az anyagi nehézségek miatt kényszerűen korlátozni kellett a külföldi folyóiratok előfizetését, szembekeverték egymással a pártállami, centralizált „lerendelési” akció és a használói érdekeket képviselő könyvtári autonómia védelme.

A gyakorlatban felmerülő etikai problémákat a könyvtárosok a rendszerváltás előtt egyénileg, legjobb tudásuk és meggyőződésük szerint igyekeztek megoldani; azt kell mondanunk azonban, hogy a helyzet azóta sem rendeződött kielégítő mértékben. Etikai megfontolások sugallták az OSZK főigazgatójának intézkedéseit (pl. a Zárolt Kiadványok Tára vagy a „liftpénz” megszüntetése), vagy a FSZEK és az OPKM főigazgatójának álláspontját (a könyvtár valamennyi dokumentuma helyben ingyenesen, beiratkozási díj fizetése nélkül használható), de aligha mondhatjuk, hogy egy irányba húzó szakmai-etikai közgondolkodás alakult volna ki, s ju-

tott volna egységes álláspontra valamennyi, etikai tartalmat is hordozó szakmai kérdésben. S melyik szakmai problémának nincs etikai tartalma is?! (A példától tekintsünk el.)

Biztató fejleményként könyveljük el, hogy a FSZEK-ben 2001-ben megindultak egy etikai kódex kidolgozásának munkálatai; a közzétett tervezetben korszerű szemlélet és elismerésre méltó álláspont nyilvánul meg.

Az etikai kódex illetékességi köre

Tisztázandó az a kérdés, hogy az etikai kódex intézményekre, szervezetekre, vagy pedig személyekre vonatkozzék. (Hatályról nem szívesen beszélünk – ld. más összefüggésben a kódex vagy irányelv alternatíváját.) Kétségtelen, hogy megvan az intézményeknek is a maguk etikája, testületek és szervezetek működésében is érvényesülnek erkölcsi értékek, normák, s az is nyilvánvaló, hogy az intézményi és az egyéni etika egymással szoros korrelációban áll, mégis úgy véljük, hogy célszerűbb jelen esetben egy adott szakmához, a könyvtárosi és információs szakmához tartozó személyek (a továbbiakban: könyvtárosok) etikájáról szólni. Ugyanis míg az intézményi etikát a vonatkozó jogszabályok, szabályzatok többé-kevésbé meghatározzák, addig az egyén magatartási, viselkedési követelményeiről alig, vagy semennyire sem szólnak.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy a két etikának nincs köze egymáshoz. Sőt, a személyes könyvtárosi etika jórészt az intézményi etikából vezethető le, s oda csatlakozik vissza, ám mégse lehet állítani, hogy a kettő ugyanaz. Az egyes könyvtáros személyében nem felelős az intézmény által megszabott, vagy az intézményre kívülről vagy a fenntartó által megszabott etikai követelményekért, de azért igen, hogy vállalja-e az ebből következő szabályokat (nem ütköznek-e személyes meggyőződésével), hogy e szabályok keretében a szakmai etika normái szerint

jár-e el, s hogy tevékenyen hozzájárult-e könyvtára szabályainak az etikai normák szerint való kialakításához (pl. a fenntartó meggyőzésével).

A cél az, hogy a teljes könyvtárosságra kiterjedő etikai kódex jöjjön létre. Ebből következően nyilván csak a legáltalánosabb alapelveket és normákat tartalmazhatja. Tudomásul kell vennünk, hogy az egyes fenntartók sajátos küldetést szabhatnak könyvtáraiknak, és a könyvtárosi etikának e határok között kell érvényesülnie.

Ha az egyes könyvtártípusok, kisebb vagy nagyobb könyvtárak, egyes szakterületeket szolgáló (orvosi, jogi, szerkesztőségi stb.) szakkönyvtárak, egyes könyvtári munkaterületek munkatársai vagy szakemberei (pl. tájékoztató könyvtárosok, régi és ritka könyvek és kéziratok kezelői) úgy érzik, hogy az etikai kódex általános alapelvei és ezek részletes magyarázatai külön dokumentumban kívánnak kiegészítést az adott területre vonatkozóan, nincs akadálya annak, hogy akár a területen működő egyesület vagy szervezet, akár az általános etikai kódexet kibocsátó testület ezt megtegye. Ennek során lehetőség nyílik a könyvtárosi és a kiszolgált szakterület erkölcsi alapelveinek közös, interrelációs kifejtésére.

Súlyosabb problémát vet fel a nyilvános és a zárt könyvtárakban alkalmazott könyvtárosok viszonya az etikai kódexhez. Ugyanis a zárt könyvtárat működtető tulajdonos (szervezet, testület, magánszemély) olyan követelményeket szabhat, amelyek ütközhetnek a szakma etikájából következő irányelvekkel. Ugyanígy a másik oldalról nézve úgy merül fel a kérdés, milyen viszonyt alakítson ki a könyvtáros egy olyan zárt, esetleg magántulajdonú könyvtárral, amely nem hajlandó a közös etikai normák követésére, vagy az együttműködést egyoldalúan értelmezi. Lehet, hogy mindez pusztán elméleti spekuláció, a gyakorlatban nem valószínű, hogy sor kerül éles összeütközésekre, hiszen egy adott olvasói közösség igényeihez szabott a könyvtár küldetése és működése, s az ebből fakadó feltételeknek kell a szakmai etika követelményeivel összhangban a

könyvtárosnak megfelelnie. Akárhogy is, a könyvtárosi etikai kódex nem lehet tekintettel a zárt könyvtárak gyakorlatára, mert a könyvtárosok számára írja elő a követendő normákat. A zárt könyvtárban működő könyvtárosnak elvei fenntartása és hangsúlyozása mellett kell megfelelnie alkalmazója elvárásainak.

A szakképzett könyvtárosok mellett másokra is kiterjedhet, pontosabban szólva mások is vállalhatják az etikai kódex előírásait tevékenységük morális megalapozásához. Így bár könyvtárosi etikáról beszélünk, ez gyakorlatilag kiterjedhet más szakmák vagy foglalkozások művelőire, s különösen a könyvtáron belül a legkülönbözőbb munkaköröket ellátó, akár szakképzettség nélküli személyekre is. Persze meggondolandó, hogy esetükben elegendő lenne tőlük az általános erkölcsi alapelvek, civilizált viselkedési formák, a jogszabályok és a könyvtár szabályzatai előírásainak követését elvárni. Ugyanakkor azonban még ez esetben is érzékelnünk kell azt az erőt, amely egy szilárd etikai alappal bíró szakma kódexéből valamennyi munkatársra kisugárzik, s mindannyiuk tevékenységét át- hatja, illetve át kell hatnia.

Könyvtárosi etikáról beszélünk, de egyre-másra a fogalom határaiba ütközünk. Elképzelhető, hogy más szakmák, illetve művelők is aláírják a kódexben rögzített alapelveket, akár mert bizonyos mértékig rájuk is vonatkoznak, akár mert egyetértenek velük. Szinte magától értetődik, hogy a használók maguk is, akiket a könyvtárosi tevékenység szolgál, a kódex szignálói lehetnek.

A könyvtárosi etika érvényességi körét azonban két másik fejlemény is fellazítja. Az egyik a szakma differenciálódása, amelynek eredményeképpen a korábban egységesen könyvtárosnak nevezett szakember újabb és újabb elnevezéseket kap, amelyeket nem lehet pusztán szinonimáknak tekinteni, mert az eredeti tevékenység tartalmi módosulására, bővítésére utalnak. Ennek ellenére célszerű a hagyományokra és a társadalmi elfogadottságra épít-

ve a könyvtáros etikai kódexéről szólni azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a kifejezést a lehető legszélesebb értelmében használjuk, s feltétlenül és mindenképpen beleértjük a könyvtárakban dolgozó információs szakembereket is. (Persze a nem könyvtárban alkalmazottakat is – ha hagyják magukat.)

A másik, a közgyűjtemények konvergenciája. Egyre több politikai állásfoglalás foglalkozik együttesen a levéltári, múzeumi és könyvtári területtel, mint egymással ismét egyre szorosabban összefüggő rokonszakkakkal. Itt azonban szó sem lehet arról, hogy a könyvtárosi etikai kódex kiterjedjen e két másik közgyűjtemény munkatársaira, viszont lehetőség szerint figyelembe kell venni e két partner nemzetközi szervezetei (ICA, ICOM) által kibocsátott és hazai etikai kódexeit.

Az etikai kódex kibocsátása és elfogadása

Az etikai kódexnek a személyes magatartást és viselkedést befolyásolni kívánó funkciójából következően kibocsátója (s a kibocsátással felelősséget vállaló) olyan testület, szervezet lehet, amelynek tagsága túlnyomórészt és meghatározóan egyéni tagokból áll. Ilyenből több is működik hazánkban. Eldönthető, melyik a célravezetőbb út: egyetlen egyesület vállalja magára az úttörő szerepét, s kibocsátja a maga etikai kódexét, amelyhez a többi szervezet utólag csatlakozik (aláírja, ha egyetért vele, és tagságára nézve elfogadja), vagy pedig kezdettől fogva közösen munkálkodnak a közös etikai kódex kidolgozásán.

Az utólagosan csatlakozók köréből semmiképpen sem lenne helyes kizárni a nem egyéni tagokból álló társszervezeteket, sőt a rokonszakkák szervezeteit sem. Ők ezzel azt dokumentálnák, hogy a maguk részéről helyeslik a könyvtárosok által önmagukra nézve megszabott normákat. Sőt, hangsú-

lyozni kell az etikai kódex nyitottságát, s törekedni kell a minél szélesebb körben való elfogadottságára. Odáig sem lenne szentségtörés elmenni, hogy a könyvtárosi-informatikusi szakmai kódexet aláírásukkal (elfogadásával) hitelesíthetnék a legkülönbözőbb társadalmi szervezetek, vagy ismert személyiségek.

Az etikai kódex kidolgozásában részt vevő vagy hozzá utólagosan csatlakozó szervezeteket, intézményeket, testületeket természetesen semmi nem gátolná abban, hogy saját tagságukra nézve külön etikai kódexet is kibocsátanak, feltéve ha az ezekben foglaltak nem állnak ellentétben a könyvtárosi-informatikusi etikai kódex tartalmával. Ha mégis, korábbi csatlakozó aláírásuk érvényét veszti.

Kérdéses azonban, hogy azzal, ha egy testület kibocsátja az etikai kódexet, illetve aláírásával csatlakozik hozzá, egyben valamennyi tagja is magáévá teszi a benne foglaltakat. A szervezethez való csatlakozásból (belépésből) persze levezethető, hogy ezzel az aktussal egyben elfogadja a vezető testületek határozatait, illetve az eljárási rendnek megfelelő módon hozott többségi döntéseket (ha kifogása támad, azt szabályozott módon a szervezeten belül előterjesztheti és kérheti megtárgyalását, számára kedvező döntés meghozatalát; ha a döntéssel nem ért egyet, a kilépéssel fejezheti ki egyet nem értését), hatásosabbnak, nagyobb pr-értékűnek látszik azonban, ha az etikai kódexet valamennyi tag saját aláírásával is elfogadja. A körülményeket ismerve ennek lebonyolítása nem látszik megoldhatatlan vállalkozásnak; legalábbis érdemes elgondolkozni rajta.

Az egyéni aláírás – vagy legalábbis lehetőségének megteremtése – segít feloldani azt a dilemmát, hogy kire is vonatkozhat az etikai kódex: a könyvtárosi szakképzettséget szerzett személyekre, függetlenül attól, hogy könyvtárban dolgoznak-e vagy sem, a szakmai egyesületek tagjaira vagy azokra is, akik a tagságot ugyan nem óhajtják, de a kódexszel egyetértenek s aktívan vallani is kívánják, vala-

mennyi könyvtári dolgozóra vagy csak a könyvtárossi-informatikus szakképzettséggel rendelkezőkre. Az etikai kódex aláírása (és okirat formájában átadása) megtörténhet a könyvtárossi diploma átvételkor, a könyvtári szolgálat megkezdésekor az első munkahelyen együtt a helyi etikai kódexszel, vagy olyan könyvtári rendezvények alkalmával, amelyek a könyvtár társadalmi kapcsolatait erősítik. S nem kérdéses, hogy az egyéni aláírás intézményének bevezetése módot ad arra, hogy a használók maguk is csatlakozhassanak az etikai kódexhez, ezzel magukra nézve is elismerve érvényét, de ugyanakkor könyvtárossaikat is rászorítva a kódex szellemében való tevékenykedésre.

Ha nem adunk lehetőséget – legalább opcióként – az egyéni aláírásra, az etikai kódex a kibocsátó, illetve az aláíró szervezetek szakmai hitvallását fejezi ki. A benne foglaltak megsértéséért legfeljebb a szervezet tagjait lehet felelősségre vonni (megintés? megrovás? elhatárolódás? kizárás?), s a szervezet/ek/ csak közleményben foglalhatnak állást, ha az etikai normákat tagsági körükön kívül sértik meg. Míg az egyéni aláírás bevezetésével (s tagságukra vonatkozóan) akár személyre szólóan is eljárhatnak. Persze kérdéses, milyen autoritással, felhatalmazással, szankcionálási hatáskörrel. A tapasztalat arra utal, hogy a legtöbb esetben elegendő a szavak hatalma és ereje; elég kimondani azt, hogy valami nem elfogadható, s miért nem az.

Az etikai kódex nem egy bizottság, még csak egy vezető testület ügye sem. Kidolgozása közös munka kell, hogy legyen, mint ahogy elfogadása is az egész közösségen múlik. Ezért célszerű és javasolt, hogy a munka során elkészülő tervezetek, kikristályosodó alapelvek a lehető legszélesebb szakmai körben (területi, könyvtártípusonkénti, intézményi, szakmai munkakörönkénti metszetekben) – s szükség szerint a társszakmákkal és szervezeteikkel konzultálva – legyenek megvitatva. Ez a folyamat hozzájárulhat az etikai kódex általános konszenzussal való elfogadásához, a szakmai köztudatba és az

egyéni nézetrendszerekbe való beépüléséhez, a közös és a személyes értékrend megszilárdításához. Az etikai kódex hatásossága elfogadottságán múlik.

Az etikai kódex alkalmazása

Egy szakma etikai kódexének összeállítása és kibocsátása önmagában nem elegendő. Az etikai kódex értelme és funkciója a szakmai közgondolkodás és cselekvés befolyásolása, egy adott mércéhez való igazítása. Ezt nem utasításos, parancsolásos alapon kívánja elérni, hanem a szakmai köztudatnak és a szakmához tartozó egyének gondolkodás- és viselkedésmódjának normakövető és a környezetben beálló változásokra reagáló magatartásának kialakításával és folyamatos „karbantartásával”.

Ezért van szükség arra, hogy az etikai kódexet ne csak a szakmán belül, hanem a használók, sőt a rajtuk túliak széles köreiben is megismerjék a megfelelő kommunikációs formák és fórumok révén. A szakmai etika oktatása állandó elemként épüljön be a könyvtárossképzésbe és -továbbképzésbe, rendszeres kutatásoknak, visszacsatoló jellegű vizsgálódásoknak, esettanulmányoknak legyen tárgya a könyvtárosság (pályakép, tudattartalmak, társadalmi helyzet és szerep stb. stb.), a könyvtári mindennapok eseményeinek etikai vonatkozásairól rendszeres tájékoztatást, a problémákra reflektálási lehetőséget kapjon a könyvtári és a szélesebb nyilvánosság (sajtó, szakajó, chat-oldalak, internetes fórumok stb.).

Etikai kódexről beszélünk, ami a törvény, törvénygyűjtemény asszociációs kapcsolatot indukálja. Helyesebb volna talán etikai, morális, szakmaerkölcsi irányelvekről szólni; munkacímként azonban egyelőre hadd használjuk az etikai kódex elnevezést, amely – a dokumentum elkészülte után is megtartva – a társadalom felé azt sugallhatja, hogy komoly elhatározás rejlik közzététele mögött. A törvények,

szabályok megsértése ugyanis büntetést von maga után; kérdéses azonban, hogy a mi esetünkben szóba jöhet-e valamiféle szankcionálás. Bár kétségtelen, hogy a szankcionálásra – elmenve egészen a szakma folytatásától való eltiltásig – külföldön akadnak példák, nem is szólva más szakmáknak idehaza is érvényesülő vagy legalábbis érvényesíthető jogosítványáról.

A szankcionálás esetleges követelménye magával vonná egy törvényszékszerű testület felállítását és működését is. Ez további problémákat generálhat: kikből álljon, ki bízta meg őket, kik vállalják a bíró szerepét, kik fogadják el illetékességüket, a szankcionálás (büntetés) módzatai, fokozatai stb. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy valamiféle testületre, bizottságra mégis szükség lenne, amelynek az alábbi feladatai lehetnének:

- ☉ a szakma erkölcsi állapotának, az etikai követelmények érvényesülésének nyomon követése,
- ☉ a felmerülő problémákkal, esetekkel, bejelentésekkel stb. kapcsolatos állásfoglalás kialakítása, iránymutatás megadása,
- ☉ a szakmai és széles nyilvánosság tájékoztatása, illetve tájékoztatásának megszervezése,
- ☉ idevágó kutatások ösztönzése,
- ☉ etikai kérdésekről viták, konferenciák rendezése.

Nem volna helyes, hogy az etikai kódex kibocsátója bármiféle fegyelmi jogkörrel rendelkezzen. Vezető testülete (vagy megbízásából az eljáró bizottság) csak állásfoglalást alakít ki, amelyet az érintett személy/ek/ tudomására hoznak, esetleg súlyosabb, publikus esetekben néven nevezve is közzétesznek. (Egyébként csak esettanulmányként, név nélkül használhatók fel főként magyarázatra, képzésre.) Célszerű az ilyen esetekre valamiféle eljárási rendet kialakítani.

Az etikai kódexet megsértők szankcionálásának nem kellene tovább terjednie, mint a kibocsátó (aláíró) szervezetek alapszabályának vagy fegyelmi szabályzatának, s ez a szankcionálási hatáskör is csak az egyesületi tagokra vonatkozhat. A többiekre legfeljebb csak annyiban, hogy ha az illetők egyénileg írták alá az etikai kódexet, aláírásukat érvénytelennek nyilvánítják.

Ha olyan eset merül fel, amely egy szakmai szervezet etikai jellegű állásfoglalását igényli, a szervezet illetékes vezető testületének dolga ezt megtenni. Ha az állásfoglalással vagy annak tartalmával valamely tag nem ért egyet, megteheti, hogy kilép a szervezethez vagy a szervezeten belül az előírt eljárási rendnek megfelelően tiltakozik. Nem érheti azonban erkölcsi elmarasztalás sem a kilépő, sem a szervezetben maradó tagokat, akár tiltakoztak, akár nem az állásfoglalás vagy elmaradása miatt.

Felmerülhet az is, hogy egyáltalán szükség van-e szankcionálásra, s nem inkább egy önszabályozó rendszernek kellene tekinteni a könyvtárosok morális viselkedését, minden monitorizálás, ellenőrzés, visszacsatolás (szankcionálás) nélkül. Hiszen a cél az etikai tudatosság megteremtése, s ezzel utat nyitni egy, céljai és küldetése iránt igazán elkötelezett szakma megerősödése felé.

Mindennek az a megfontolás az alapja, hogy csodák nem várhatók az etikai kódextól, pláne rövid távon nem, s ezért inkább azt a vonását kell hangsúlyozni, hogy következetes alkalmazása a könyvtárosi gyakorlatra elősegíti az etikus közös viselkedés kialakulását, elterjedését.

Ha az etikai kódex tartalma és a hozzá kapcsolódó eljárási szabályok körvonalazódnak, nagyon hasznos, sőt szükséges lenne a tervezetet jogászi szemmel is megvizsgálni, nehogy jogi alapelvekbe vagy jogszabályokba ütköző állásfoglalások, nézetek, követelmények szerepeljenek benne.

II. Az etikai kódex megalkotása

Az etikai kódex tartalma és formája

Tartalmi megfontolások

Más összefüggésben már említettük, hogy a kódex – bár ezzel az elnevezéssel illetjük – inkább irányelvek gyűjteménye lenne. Ennek megfelelően kevésbé a tiltás, a helytelen gyakorlat elítélése, mint inkább a pozitív megközelítés jellemzi. Tehát nem „törvénykönyvre” van szükség az ellene vétők meg- és elítéléséhez, hanem az etikai alapelvek megfogalmazására, ami segíthet a szakma valamennyi tagjának abban, hogy maga is hozzájárulhasson a szakma mint egész viselkedésének meghatározásához. Más szóval: a kódex nem arra való, hogy szűk határok, pontos előírások közé szorítsa a szakma etikai gondolkodását és magatartását a jó és a rossz gyakorlat egyértelmű és kizárólagos megkülönböztetésével a szakmai fegyelem erősítése érdekében (mely szerint a követendő mintát szabályok határozzák meg, s ezek megszegését meg kell torolni), hanem hogy növelje az etikai tudatosságot a szakma széles köreiből, rávilágítva arra, hogy a tevékenység legapróbb mozzanatainak is megvan az etikai aspektusa. Éppen a mai bonyolult világ, gyorsan változó technológia, gazdasági nehézségek (amelyek állandósulni látszanak), a politikai törekvések sokszínűsége, a használói kör részéről jelentkező kihívások indokolják, hogy kifinomultabb módszerekkel érvényesítsük az etikai szemléletet. Sok esetben a vita, a nyilvános dialógus hasznosabb, mint egy merev kódex. A könyvtárosi viselkedés a mai körülmények között nem lehet zárt és elutasító; inkább nyitottnak, több irányból vezéreltnek kell lennie magának is, mint ahogy ilyen használóié is. Ahogyan a könyvtárosi munka sem válik

soha rutinná, úgy a kódex sem merevedhet meg. A könyvtáros személyesen felelős egyéni döntéseiért, ehhez a kódex csak iránymutatással szolgál, hogy megteremtődjék a felelősségvállalás és a flexibilitás egyensúlya. Ilyen értelemben fontosabb az a folyamat (ha az egész szakmát sikerül bevonni), amely a kódex megalkotásához, valamint karbantartásához vezet, mint maga az elkészült és elfogadott dokumentum.

A fentieknek megfelelően az etikai kódex a szakma fő céljait fejezze ki, legyen egyszerű, világos, megbízható, pártatlan, méltányos (használóhoz, könyvtárhoz egyaránt), pozitív (lehetőleg ne tiltó) és realisztikus (érvényesíthető).

Az etikai kódex legyen összhangban az emberiség etikai értékrendjével, a hazai társadalom mint kulturális közösség által vallott, általános etikai értékekkel, az érvényes jogszabályokkal, a nemzetközi és hazai vonatkozó, hivatalos és szakmai állásfoglalásokkal, s ebben a keretben tükrözze a szakmához tartozók által közösen vallott értékeket, valamint fejezze ki a szakma létének értelmét. Etikai kódex hiányában hátrányok érhetik a szakmát a szakterületek versenyében.

A könyvtárosi etikai kódex tartalmát az alábbiak szerint lehet körvonalazni.

- ☉ A könyvtáros alapvető feladata, hogy előmozdítsa a kéziratos, sokszorosított és elektronikusan rögzített információk szabad áramlását a társadalom tagjai között a dokumentumok gyűjtésével, feldolgozásával, megőrzésével és használatra bocsátásával. (Ez az általános szabály. A káros, ártalmas tartalmakról, a titkos, bizalmas információkról ld. később.) Ezzel egyaránt szolgálja az egyes emberek, az emberiség és hazája boldogulását.

☞ A könyvtáros minden tevékenységét a használók érdekében fejt ki, egyaránt eleget téve a megfogalmazott egyéni igényeknek és a társadalom különféle szervei, szervezetei, csoportjai által azonosított szükségleteknek. Ha a két érdekkör ütköznék egymással, amennyire csak lehetséges a konkrét használói igény kielégítését kell előnyben részesítenie.

☞ A könyvtáros legyen elkötelezett a demokrácia mellett, s ennek megfelelően elfogulatlan a társadalom különféle szerveivel, szervezeteivel, csoportjaival szemben, törvénybe nem ütköző tevékenységeiket kísérvé nyitott figyelemmel, s ha nem ütköznek szakmai kötelezettségeivel, legyen készséges és rokonszenvező irányukban.

☞ A könyvtáros – személyes jogainak fenntartásával – tegyen eleget munkahelyi kötelezettségeinek, fogadja el és szolgálja a könyvtár fenntartója által meghatározott célokat.

☞ A könyvtáros társadalmi szerepét meghatározott ismeretekkel és készségekkel látja el, amelyeket felsőfokú tanulmányok során sajátít el, folyamatosan karbantart és fejleszt.

☞ A könyvtáros kapcsolódjon be a szakterületén működő szervezetek tevékenységébe, működjön együtt a saját könyvtárában és a más könyvtári-tájékoztató intézményekben alkalmazott szakemberekkel, ily módon is elősegítve a szolgáltatás hatékonyságát, a szakma fejlődését, társadalmi elismertségét.

☞ A könyvtáros ápoljon termékeny, kölcsönösen előnyös kapcsolatokat a társ- és rokonszakmák tagjaival és szervezeteivel hivatása teljesítése érdekében.

Formai megfontolások

Minthogy a társadalmi, gazdasági, kulturális, technológiai környezet állandó változásban van, nem várható el, hogy az etikai irányelvek hosszú időn

keresztül változatlanul érvényben maradjanak. Ezért olyan formát kell találni kifejtésükre, amely lehetővé teszi szükségszerű kiegészítésüket, módosításukat, a változó körülményekhez igazodó értelmezésüket.

A forma megválasztásakor arra is gondolni kell, hogy az etikai kódex mondanivalójával esetenként más és más közönséget szólít meg.

Fentiek alapján megfontolandó, hogy a kódexben három réteget különböztessünk meg:

1. az etikai alapelveket tömören összefoglaló, „tízparancsolatszerű” részt, amely jól kommunikálható a szakmán kívüli csoportokhoz, sőt az egész társadalomhoz, és mintegy szakmai krédónak tekinthető, s mivel tételeit a konkrét könyvtártól elvonatkoztatva fogalmazza meg, várhatóan hosszú időn keresztül változatlan marad;
2. az alapelveket kifejtő részt, amelyet kiegészíthetnek az egyes könyvtártípusokra vonatkozó speciális szabályok, alkalmazások vagy értelmezések, így adva gyakorlati eligazítást a gyakorló könyvtárosoknak kétséges helyzetekben, s ugyanakkor vezérfonalul szolgálva a könyvtárosképzés és -továbbképzés számára is;
3. a harmadik részbe tartozhatnának azok az elemek, amelyek a kódex karbantartását, továbbfejlesztését szolgálják: egyéni észrevételek mind a tételes anyagot, mind a könyvtárak gyakorlatát illetően, felmerülő problémák bemutatása, példák és esetek leírása, esettanulmányok, az elvek alkalmazása során tapasztalt ellentmondások; javaslatok a kódex fejlesztésére, kiegészítésére, módosítására; a könyvtáros etikával kapcsolatos dokumentumok bibliográfiája, fontosabb dokumentumok teljes szövege, releváns kutatási jelentések, hazai és külföldi idevágó szabályzatok ismertetése stb. Ide illenék egy könyvtárosi „illemtan” is, amely az udvarias könyvtáros viselkedésével foglalkozna (a használó köszöntésétől a tőle vett búcsúig).

Az 1. és 2. rész tartalmáért a kódexet kibocsátó szervezet/ek/ viselné/k/ a felelősséget, s csak az kerülhetne ide, amit jóváhagy/nak/. A 3. rész nyitott és bárki hozzárakhatja véleményét, tapasztalatait; karbantartásának joga és dolga (pl. az anyag meghatározott szabályok szerinti selejtezése) a kódex kibocsátójáé.

Következésképpen célszerű egy elektronikus alapformát választani, amelyből szükség szerint készülhetnek papír derivátumok.

A könyvtárosi etika alapértékei

A könyvtári szolgálat, s ebből következően a könyvtárosság etikája szilárd alapja az emberiség közvélekedését kifejező Universal Declaration of Human Rights ENSZ-dokumentum, amelynek 19. §-a a következőképpen szól:

„1. Nézetei miatt senki sem zaklatható.

2. Mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra; ez a jog magában foglalja mindenfajta adat és gondolat határokon való tekintet nélküli – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában vagy bármilyen más tetszése szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének a szabadságát is.

3. Az e cikk 2. bekezdésében meghatározott jogok gyakorlása különleges kötelességekkel és felelősséggel jár. Ennélfogva az bizonyos korlátozásoknak vetendő alá, ezek azonban csak olyanok lehetnek, amelyeket a törvény kifejezetten megállapít és amelyek a/ mások jogainak vagy jó hírvének tiszteletben tartása, illetőleg

b/ az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség vagy a közkerölcs védelme érdekében szükségesek.”

Ezt megerősíti a Magyar Köztársaság Alkotmánya (1989. XXXI. törvény), amelynek két szakasza ad közvetlen fogódzót:

61.§ (1) „A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze.”

70/G.§ (1) „A Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát.”

Az 1997. évi CXL. törvény (a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről) bevezetője, valamint 2., 3. és 4. szakasza még konkrétabban jelöli ki a könyvtárosi etika vonatkozási pontjait.

E jogi alapok mellett legalább olyan fontos a könyvtárosság története során felgyülemlett írott és íratlan etikai hagyomány, melynek legújabb megfogalmazásait az UNESCO könyvtári vonatkozású manifestumai, az IFLA és egyes szervei (különösen a Committee on Freedom of Access to Information and Freedom of Expression) dokumentumai, továbbá az egyes könyvtáros egyesületek etikai kódexei tartalmazzák. (Mindezeket itt nem idézhetjük, de a jelen háttéranyag zömében rájuk támaszkodunk. A fontosabb dokumentumokat ld. a felhasznált irodalom jegyzékében.)

A jogi formába öntött eszmények, amelyek az emberek társadalmi együttélését irányítják, alapvető, egyetemes emberi jogokként jelennek meg. Ezek közé sorolandó az emberi méltóság sértetlensége, az egyén joga a társadalmi fejlődésben való részvételre és annak befolyásolására, a törvény előtti egyenlőség, az információhoz való hozzáférés joga, a kifejezés (szólás) szabadsága. Mindezeknek, s különösen a vélemény- és szólásszabadságnak közvetlen és meghatározó jelentősége van a könyvtárosi etikára nézve, minthogy éppen ezeknek a jogoknak a védelméből és érvényre juttatásából vezethető le a könyvtárak társadalmi küldetése. A szellemi szabadságnak mint az egyén és a közösség boldogulása előfeltételének, a demokratikus társadalmi be-

rendezkedésnek, a virágzó kultúrának intézményi garanciái közé tartozik a könyvtár, s hogy ezt a funkcióját teljesíthesse, ahhoz arra van szükség, hogy a könyvtáros magatartását és tevékenységét ezzel harmonizáló etika, s annak magvát alkotó értékrend irányítsa.

A könyvtárosság központi értékét a szellemi szabadság képezi; az iránta való elkötelezettségből vezethetők le alapértékei, amelyek közé tartozik

- ☞ az információk és gondolatok szabad áramlásának elősegítése a rögzített és publikus tudáshoz, információhoz és művészeti alkotásokhoz való nyitott hozzáférés megteremtése révén;
- ☞ az emberek közötti kapcsolatok kiépítése és megerősítése gondolatok közvetítésével, törekvés a társadalmi harmóniára;
- ☞ az írni és olvasni tudás (elsődleges alfabetizáció), ezen belül az információk megszerzésének és felhasználásának készsége (másodlagos alfabetizáció) társadalmi elterjedésének és egyéni gyakorlásának támogatása;
- ☞ az iskolai és az életen át tartó tanulás segítése;
- ☞ közreműködés a szórakozási-rekreációs szükséglet kielégítésében;
- ☞ az emberiség emlékezetének ápolása, a nemzeti (s benne a nemzetiségi) kulturális örökség védelme;
- ☞ az emberek különbözőségének és egyedi mivoltának az egyenlő elbánásban megnyilvánuló tisztelete, egyenlő esélyek nyújtása, illetve az esélyek kiegyenlítése;
- ☞ törekvés a lehető legmagasabb minőségi követelményeknek megfelelő szakmai tevékenységre, folyamatos önképzés;
- ☞ a küldetés megvalósítására szakmán belüli és kívüli partneri kapcsolatok kiépítése, részvétel a szakmai közéletben;

- ☞ értékekre orientált magatartás: a tudományok, a művészetek, világnézetek, életviteli modellek értékeinek közvetítése;
- ☞ a magánélet tisztelete, a személyes adatok bizalmas kezelése;
- ☞ szolgálatkészség;
- ☞ a használók elsőbbségének érvényesítése a könyvtárossal szemben a könyvtár gyűjteményeinek és eszközeinek használatában;
- ☞ az uralkodó, általánosan elfogadott, valamint a könyvtáros személyes értékrendjével ellentétes vélemények, nézetek, állásfoglalások elfogulatlan prezentálása;
- ☞ az egyén és a közösség érdekeinek szolgálata, ennek során az egyéni érdek elsőbbségének biztosítása;
- ☞ profitorientált szolgáltatásoknak kizárólag a könyvtár küldetése határain belül való működtetése, s a profit könyvtári célokra való fordítása;
- ☞ jogkövető állampolgári magatartás, a szakmai szabályok, szabályzatok betartása, a civilizált viselkedés és külső megjelenés normáinak követése a munkahelyen és azon kívül is.

A könyvtáros és a használó kapcsolata

A könyvtáros és a használó kapcsolata személyes viszony még a legnagyobb könyvtárakban is, és az emberi méltóság tiszteletén, a kölcsönös bizalmon, valamint a szolgálat iránti elkötelezettségen alapszik.

Az emberi méltóság

A könyvtáros a használókkal szemben morális felelősséget visel azért, hogy igényeiket a legjobb tudása szerint, a rendelkezésére álló források és eszkö-

zők célszerű felhasználásával elégti ki. Ez őszinte azonosulást tételez fel az olvasóval, a tájékozódó személlyel, aki bizonyos értelemben kiszolgáltatott a könyvtáros szakmai hozzáértésből eredő fölényének. Ezt a feszültséget a használók iránt mutatott tisztelet és empátia oldhatja fel, ami lehetővé teszi a zavartalan kommunikációt. A könyvtárosnak felelős magatartást kell tanúsítania minden használóval szemben és egyenlő elbánásban kell részesítenie őket (azaz a lehető legmagasabb szintű és elfogulatlan szolgáltatásokat kell nyújtania nekik) nem, szexuális orientáció, kor, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti hovatartozás, társadalmi állás vagy származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül. Ugyanakkor méltányos és indokolt, hogy testi-szellemi hátrányokkal, szociális, gazdasági vagy egyéb nehézségekkel küzdő személyek, különféle kisebbségi helyzetben lévő és ezért hátrányokat szenvedő csoportok tagjai is egyenlő esélyekhez jussanak a könyvtári szolgáltatásokkal való ellátásban. Ez azonban nem vezethet az igények kielégítésének valamiféle felsőbb szempont szerinti sorrendezéséhez, az olvasók megalázó kategorizálásához, differenciálásához a nyújtott szolgáltatások minőségének tekintetében. A teljesítés egyedüli kritériuma az lehet, hogy az előbb érkezettek előbb lesznek kiszolgálva. Az információban szegények és az információban gazdagok közötti szakadék szűkítésén és feltöltésén való munkálkodás során a könyvtárosnak tekintetbe kell vennie az adott használó szellemi színvonalát és felkészültségét az információ hasznosítására anélkül, hogy ezzel emberi méltóságát csorbítaná.

A könyvtáros kötelessége, hogy a használókat megvédje a könyvtáron belül minden igazságtalanságtól, méltánytalanságtól és jogsérelemtől.

A használótól viszont elvárható, hogy tiszteletben tartsa a könyvtáros emberi méltóságát és szakmai kompetenciáját, s olyan viselkedést tanúsítson vele szemben, amely nem kérdőjelezi meg a könyvtáros

intézménye működéséért és valamennyi használó érdekeinek képviselétéért viselt felelősségét. Az olyan használóval szemben, aki megsérti ezt a szabályt, a könyvtáros tekintélye teljes súlyával és a könyvtárosi és használói közösség erkölcsi támogatásával léphet fel, sőt köteles fellépni.

A könyvtáros és a használó viszonya az egyenrangú partnerségen nyugszik, ez pedig kizárja, hogy a könyvtáros a nevelő autoritér szerepében tetszelegjen. Ha mégis nyomon érhető a pedagógiai mozzanat ebben a kapcsolatban, akkor az kétirányú: a használó is betölti a nevelő szerepét. A könyvtáros nem írhatja elő, mit olvasson a használó, nem avatkozhat bele információszerzési szokásaiba, nem irányíthatja könyvtárhasználatát, nem tarthat vissza információkat, és semmi módon nem korlátozhatja a könyvtári szolgáltatások igénybevételét a pedagógiai funkcióra hivatkozva. A könyvtár nevelő funkciója éppen abban nyilvánul meg, hogy lehetővé teszi a tudományos eredmények, művészeti alkotások és információk korlátozásoktól mentes használatát, a gondolatok szabad cseréjét. Ugyanakkor a könyvtáros kötelessége felhívni a használók figyelmét az emberiség történelme során kialakult értékrendet tükröző, tartósnak bizonyult, egyetemes és nemzeti értékeket képviselő művekre, illetve az ilyeneket hordozó dokumentumokra. Ezen túlmenően pedig lehetőséget kell nyújtania az elsődleges és másodlagos alfabetizációs ismeretek és készségek elsajátítására, akár szervezett formában is.

A használók kor szerinti megkülönböztetésének tilalmából következik a gyerekjogok tiszteletben tartása, s a gyerek- és fiatalok olvasónak éppen úgy joga van a szabad véleménynyilvánításhoz és az információk teljességéhez (ezen belül a könyvtár egész állományához) hozzáférni, mint a nagykorú személyeknek. Ilyen irányú korlátozást nem szabad velük szemben érvényesíteni a következő megfontolások alapján:

- ☉ a könyvtárosnak bíznia kell abban, hogy Ranganathan törvénye abban az értelmezésben is érvé-

nyes, hogy az állomány megfelelő elrendezése esetén a fiatalok olvasók mindenekelőtt azokat a könyveket választják, amelyek témájukat és feldolgozási módjukat tekintve megfelelnek korosztályuk érdeklődésének, s azok a könyvek szólítják meg a fiatal olvasókat, amelyek érdeklődésüket felkeltik;

- ☞ a könyvtáros joga, de kötelessége is a fiatal, járatanabb használók számára speciális gyűjteményeket felállítani, figyelmüket – különböző módszerekkel – a számukra érdekes és fontos művekre felhívni;
- ☞ nem tilthatja azonban el a fiatalok olvasókat a könyvtár ún. felnőtt részlegének használatától (az esetben sem, ha ez kényszerűen más épületben helyezkedik el);
- ☞ föltételezhető azonban, hogy a könyvtár állományában vagy a könyvtárból elérhető adatbázisokban vannak olyan művek, amelyek esetleg megzavarhatják a fiatalok gondolat- és érzelmvilágát, árthatnak természetes fejlődésüknek. A könyvtáros azonban ezek használatától sem tilthatja el őket, mert erre csak a szülő jogosult, a könyvtáros semmiképpen sincs in loco parentis (a szülő helyében). A szülő megtilthatja gyerekeinek bizonyos művek elolvasását, sőt eltilthatja a könyvtár látogatásától is, de nem jogosíthatja fel vagy bízhatja meg a könyvtárost e jog gyakorlásával;
- ☞ a könyvtáros nem szolgáltathatja ki sem a szülőknél, sem a hatóságoknál a fiatalok használatától kapott személyes és bizalmas információkat, viszont ha külső jelek alapján úgy ítéli meg, hogy az illető nehézségekkel küzd, mérlegelheti, hogy felhívja-e erre a szülő vagy gondviselő figyelmét.

A bizalom

Minthogy a könyvtáros és a használó kapcsolata személyes viszony, nélkülözhetetlen eleme a kölcsön-

nös bizalom. Voltaképpen a könyvtári szolgálat és a könyvtár használata bizalmon nyugszik: a használó bízik abban, hogy hozzájut ahhoz az információhoz, amelyre szüksége van, a könyvtáros pedig abban, hogy a nyújtott információ a használó javára válik, s nem használja fel törvényellenes cselekedetekre. A használónak biztosnak kell lennie afelől, hogy óhatatlanul a könyvtáros tudomására jutott, személyére vonatkozó adatok (személyes adatok, lakcím, az általa használt dokumentumok bibliográfiai adatai, webhelyek, hostok, adatbázisok, portálok, érdeklődési köre, tájékoztatási kérdései, könyvtárhasználati szokásai stb.) engedélye nélkül nem jutnak harmadik fél (beleértve a hatóságokat is) kezébe. A világszerte elharapódzó terrorizmus elleni küzdelem és megelőző intézkedések összeütkezésbe kerülhetnek ezzel, a magánszféra védelmét célzó etikai alapkövetelménnyel, de az információhoz való szabad hozzáférés és a kifejezés (szó) szabadságának az emberi jogával is. (Ez utóbbiról a tájékoztatással és az internet-használattal összefüggésben lesz szó.) A könyvtárosnak határozottan ki kell állnia amellett, hogy csak törvényben rögzített keretek között és módon adhatók át személyes adatok az arra illetékes állami hatóságoknak. Mindig szem előtt kell tartani, hogy az információs örendelkezési jog legfontosabb eleme az adatkezeléshez való hozzájárulás önkéntessége. Általános gyakorlatnak kell lennie, hogy a kölcsönzési, könyvtárközi kölcsönzési, internet- és adatbázis-használati nyilvántartások nem őrizhetnek meg személyes adatokat a lejártuk után, s róluk kutatási célra vagy a könyvtári munka jobb megszervezésére csak olyan statisztikai nyilvántartások készülhetnek, amelyek alapján lehetetlen egyes személyek azonosítása.

A könyvtárban olyan légkört kell kialakítani, hogy a használó bizalommal forduljon a szolgálatban lévő könyvtárhoz, de esetenként kérhesse annak a könyvtárosnak a segítségét, akivel már előzőleg bizalmas kapcsolatot alakított ki. A segítségét és tá-

jékoztatást a használó személyiségének, érzékenységeinek, magánszférájának tiszteletben tartásával kell nyújtani, s igazodva szellemi felkészültségének szintjéhez.

A bizalom a megbízhatóság következménye. A könyvtáros a nyújtott szolgáltatások minőségével, kínálatával és választékával, igénybevételük megszervezésével, a hozzáférés megkönnyítésével, a használati szabályok egyszerűségével és következettségével érheti el, hogy a használókban kialakuljon a megbízható könyvtár képe.

Elkötelezettség a szolgálat iránt

A könyvtárosság, mint szakma lényegéből következik a szolgálatra való orientáltság, vagyis az, hogy saját sikerességét a mások céljai szolgálatának eredményességével méri. Föltételezhető és elvárható, hogy azokat, akik ezt a szakmát választják, bizonyos altruista, sőt emberbaráti érzések vezetik a tudományos teljesítmények, a művészeti alkotások iránt való tisztelet, és az információ hasznosságába vetett meggyőződés mellett.

A könyvtári szolgálatot áthatja az etikai aspektus, ami meghatározza a minőségi színvonal lehető legmagasabb szintre való emelését és fenntartását, s a használó érdekeit minden más elé helyezi.

A könyvtáros szakmai becsülete fejeződik ki a használók iránt tanúsított felelős magatartásban, amely megakadályozza, hogy tudatosan félrevezesse a használókat a források minőségét illetően, hamis, nem helytálló információkat nyújtson, rendelkezésre álló forrásokra ne hívja fel a figyelmet vagy megletüket letagadja, hozzáférhetőségüket elhallgassa vagy megtagadja.

A szakmai etika központjában helyezkedik el az egyes használó, a használói közösség, végső soron az egész emberiség előrehaladásának szolgálata. Ebből vezethető le az olyan értékek iránti elkötelezettség, mint például a természetes és épített környezet megóvása, fellépés a társadalmi kizsákmányo-

lás, a visszaélések minden formája ellen, a gazdasági élet átláthatóságának érvényesüléséért, a jogszabályok uralmáért és a jogkövető magatartásért stb. A könyvtáros szakma professzionalistája értékrendjét és egész tevékenységét a szolgálat és értékorientáció dimenziójában határozza meg.

Ezért etikai kérdésként merül fel a szolgáltatási minimum kérdése: mi az, amit feltétlenül meg kell kapnia a használónak? És a szolgáltatási maximum kérdése: mi az, ami a szakma jelenlegi fejlettségi színvonalán megadható vagy megadandó a használónak? Hogyan lehet összeegyeztetni a használói igényeket a könyvtáros rendelkezésére álló lehetőségekkel, eszközökkel? A könyvtár adjon meg mindent, ami megadható? (Például állítsa össze egy egyetemi szakdolgozat irodalomjegyzékét?) Szabható-e felső határ az olvasói igényeknek? S meddig menjen el a könyvtáros az egyes használóknak nyújtott segítség terén? Megelégedhetünk-e egy relativisztikus állásponttal, mely szerint a lehető legjobb szolgálatot kell nyújtani a személyi és anyagi adottságok függvényében? Vagy megnyugtató garanciát adni a vállalt ellátási szintre?

Általános elvi álláspontként a szakmai etika nyilván a maximumot tűzi ki célul, a gyakorlatban azonban bizonyos kompromisszumokra kényszerül. Az olyan etikai normák, mint az egyenlő, megkülönböztetés nélküli hozzáférés, az információk áramlásának szabadsága vagy a gondolat- és vélemény szabadság, és a könyvtárosi magatartás olyan követelményeinek, mint a személyiségi jogok tiszteletben tartása, a szolgálatkészség szelleme vagy az értékek iránti elkötelezettség figyelembevételével kell kidolgozni azokat az adott könyvtárra érvényes szabályzatokat, amelyek a fenntartó jóváhagyásával igyekeznek összhangot teremteni a követelmények és a lehetőségek között, s amelyek egyúttal etikai fogódzókat is nyújtanak a könyvtárosnak mindennapi munkája során. Így fenntartható az igények lehető legteljesebb kielégítésének követelménye, amelynek realizálása egy időben kiteljese-

dő folyamatnak tekinthető. Ez a hozzáállás azonban azzal a veszéllyel jár, hogy a használó kiszolgálása esetlegessé válik, s egyfelől felmentést ad könyvtárosnak-fenntartónak jogos igények kielégítése alól, másfelől bizonytalanságban tartja a használót afelől, mit is várhat el, mire számíthat könyvtárától. A könyvtárosnak meg kell mondania, mit kínál, s biztosítékot kell adnia arra nézve, hogy ígéretét be is tartja. Ebben a perspektívában kezelhetők az olyan gyakorlati, de etikai vonatkozású kérdések, mint például a gyűjteményépítés, a dokumentum-ellátás, a nyitvatartási idő megszabása, a szolgáltatások térítéses volta és a térítési díj mértéke, a szolgáltatások esetleges korlátozása, az egy olvasói kérdésre fordítható idő, egyes használói csoportok megkülönböztetett kezelése (pl. kedvezményes tarifák, eltérő kölcsönzési szabályok, a saját használói közösségbe tartozó személyek előnyben részesítése pl. a beiratkozás, a könyvtárközi kölcsönzés során, a szabályzatok rendelkezéseinek felfüggesztése – kivételezés – bizonyos esetekben stb.). Mindenképpen elvárható a könyvtárostól, hogy adjon lehetőséget a használóknak véleményük, óhajaik, javaslataik kifejezésére, s mind a napi gyakorlatban, mind a szolgálat fejlesztése során vegye tekintetbe ezeket.

A könyvtári szolgálat jellegzetessége, hogy közösségekben működik, de az egyéni használókat, az egyéni boldogulást szolgálja, ám az egész közösség javára. A szolgáltatások koncipiálása, kifejtése és működtetése túlmegy a természetes és a nemzeti határokon, az egyéni élettartamokon, országok és kormányok illetékességén, s végső soron az emberiségért végzett munka adja meg értelmüket. A könyvtárosi etikát a szolgálat ilyen felfogása határozza meg.

Nemcsak munkaköri, hanem etikai követelmény a könyvtárossal szemben, hogy az egyenlő hozzáférés biztosítása mellett a használóknak megadja a szükséges segítséget a könyvtár, a források használatához is. A segítség jellege és mértéke nyilván

függ a használó könyvtárhasználati gyakorlatától és készségétől, valamint a könyvtári kapacitásoktól. A segítség mértéke és módja ugyan különféle tényezőktől függ, a használó hozzá való joga azonban semmiképpen sem kérdőjelezhető meg etikai szempontból. Különös súlyt ad ennek a követelménynek a könyvtári szolgálatban mind inkább terjedő elektronikus technológia. Annál is inkább, mert a technológiai fejlődéssel együtt járó műszaki fejlesztések és berendezések azt a téves feltételezést szülik, hogy minimálisra csökkenthető, sőt kiküszöbölhető a használó és a források közötti kapcsolatból a könyvtáros közvetítő szerepe. Sőt, ezzel ellenében arra kell rámutatni, hogy a műszaki fejlesztés elszemélytelenítő hatása a könyvtáros szerepét még hangsúlyosabbá teszi, s közrejátszása a használó és a források értelmes és célszerű kapcsolatának megteremtésében nem csak a hatékonyság és hatásosság, hanem az etikai vonatkozások érvényesítése szempontjából is nélkülözhetetlenné válik.

A könyvtáros morális kötelezettsége, hogy a használók figyelmét a könyvtár szolgáltatásaira felhívja, s a közösségnek a könyvtárral mindaddig kapcsolatban nem álló tagjait a könyvtárhasználattal járó előnyökkel megismertesse, a könyvtári szolgáltatások igénybevételét népszerűsítse.

Elvek vezérelte gyűjteményépítés

A gyűjtemény gondozásáért a könyvtáros nem csak szakmailag, hanem morálisan is felelős. Ugyanis a könyvtár saját gyűjteménye fő, bár nem kizárólagos eszköze annak, hogy a könyvtár teljesítse küldetését. Az alapvető könyvtári értékek és a könyvtáros értékrendje mindenekelőtt a gyűjtemény fejlesztésében, megőrzésében, apasztásában, kezelésében és használtatásában nyilvánulnak meg.

A helyi gyűjtemény természetesen csak korlátok között építhető. E korlátok az ellátandó közösség igényrendszeréből és az anyagi feltételekből (beszerzési keret, feldolgozási és tárolási kapacitás) állnak össze. Ezt az objektív helyzetet tudomásul véve, a könyvtárosnak e keretek között is érvényesítenie kell az alábbi követelményeket:

- ☉ a beszerzés vezérfonalául ugyan a fenntartó által jóváhagyott gyűjtőköri szabályzat szolgál, ezen belül azonban a könyvtárosnak a tudományos, művészi és információs értékhez kell igazodnia;
- ☉ tekintettel kell lennie az ellátandó közösség különféle csoportjainak speciális igényeire (gyerekek, látás- és hallássérültek stb.), valamint az adott könyvtár sajátos funkcióira (tudományos kutatás, művészi alkotás, szellemi rekreáció, szórakozás, oktatás stb.);
- ☉ törekednie kell arra, hogy ugyanazt a témát más és más szempontból megközelítő és más-más eredményekre jutó dokumentumokat szerezzon be;
- ☉ nem zárhatja ki a gyűjteményből azokat a munkákat sem, amelyek ellentétesek a tudomány jelenlegi álláspontjával, vagy ezt kérdőjelezi meg;
- ☉ helyet kell adnia olyan dokumentumoknak is, amelyek a demokratikus társadalom alapértékeivel állnak szemben vagy ezeket támadják;
- ☉ a szépirodalmi művek közül nem rekesztheti ki azokat, amelyek szemben állnak az uralkodó ízléssel, vagy amelyeket egyes olvasói vagy külső csoportok sértőnek vélnék akár világnézeti, akár morális vagy művészi szempontból.

A beszerzendő dokumentumok kiválasztásában a fentiek szerint etikai szempontok is érvényesülnek, s a könyvtáros csak akkor töltheti be a tudással és az információval gazdálkodó szakember szerepét, ha személyes érdeklődése és értékítélete nem befo-

lyásolja válogató tevékenységét. A könyvtáros nem léphet fel a használókkal szemben úgy, mint az információk csapjainak olyan kezelője, aki kényekedve szerint nyitja meg vagy zárja el a különböző csapokat.

Kétségtelen, hogy ez konfliktusokhoz vezethet, sőt nem egyszer vezet is mind a könyvtáros lelkiismeretében, mind a könyvtár és használója, mind a könyvtár és közössége kapcsolatában. A konfliktusok nem küszöbölhetők ki, ezért kezelésükre fel kell készülni. Abból a megfontolásból célszerű kiindulni, hogy kisebb veszélyt jelent a demokráciára, a társadalom és az egyén életére egyes vitatható, sőt ártalmas nézeteket tartalmazó művek könyvtári szolgáltatása, mint a könyvtár küldetésének megsértése ezek kirekesztésével. Nem tekinthetünk el attól sem, hogy ezek a művek jelen vannak a társadalomban, az irántuk érdeklődők nagyon is könnyen hozzájuk juthatnak, s ezért könyvtári tiltásuk kétséges eredménnyel jár. Viszont joggal vetődik fel az a kérdés, hogy vajon a minden kétségen felül tudománytalan, a demokrácia alapértékeit kikezdő, ártó szándékú publikációk, vagy az olcsó giccs színvonalán mozgó, szépirodalomnak semmiképp sem nevezhető, szórakoztató, esetleg pornográf kiadványok közpénzen szerzendők-e be? Ezek esetében sem lehet az a könyvtáros álláspontja, hogy eltiltja tőlük használóit; ha valamilyen megfontolásból (kordokumentáció, kutatási cél, helyismereti gyűjtemény stb.) állományába iktatta, használói rendelkezésére kell bocsátania őket.

Az ilyen értéktelen kiadványoktól az adott könyvtár gyűjteményét egyébként úgy is meg lehet védeni, hogy a gyűjtőköri szabályzatban pozitív intézkedések szerepelnek az értékorientált gyűjtésre, továbbá az ilyen dokumentumokra irányuló kéréseket a könyvtárközi együttműködés keretében, illő térítés (pl. postadíj, fotómásolat díja, kezelési díj) fejében teljesíti a könyvtár. Ezek a rendszabályok elegendőnek látszanak a sekélyes anyag iránti kereslet visszafogására.

Végső soron a könyvtárak gyűjteményéből (szolgáltatásaiból) egyetlen publikus dokumentum sem rekeszhető ki pusztán azért, mert tudománytalan, művészileg értéktelennek, világnézetileg sértőnek minősíthető. Kérdésesnek látszik még a hatósági intézkedéssel bevezetendő korlátozás is.

A könyvtári gyűjteményekbe került, állami hatóságok és szervezetek által kiadott, különböző hivatalos publikációk hozzáférhetőségét a teljes nyilvánosság számára biztosítani kell; ez alól csak a bizalmasnak vagy titkosnak minősített dokumentumok lehetnek kivételek.

A könyvtár állományát és a beszerzett dokumentumokat a használók előtt fel kell tárni. Első és legfontosabb követelmény, hogy – ha nincs fizikai akadálya, vagy az állomány hatalmas mérete nem jelentkezik gátló tényezőként – a teljes gyűjteményt közvetlenül hozzáférhető módon (szabadjelleg, szabad raktárban) kell elhelyezni. A digitalizált szövegekhez nyilvános terminálon keresztül lehessen hozzáférni. Emellett gondoskodni kell a szükséges feltáró eszközökről (katalogizálás, osztályozás, indexelés). Sem állományvédelmi, sem használati szempontból nem korlátozható a közönség rendelkezésére álló katalógusrendszer (állományfeltáró adatbázis) teljessége: a könyvtár tulajdonában és kezelésében lévő valamennyi dokumentumnak szerepelnie kell benne.

A könyvtáros saját korán túlnyúló felelőssége a nemzeti és nemzetiségi kulturális örökségnek a múltban keletkezett, a jelenben folyamatosan születő, különféle hordozókon rögzített, bel- és külföldön keletkezett alkotásainak és termékeinek megőrzése. Ez a felelősség ország és világ előtt kötelezi, s voltaképpen a teljes könyvtári állományra kiterjed. Ezért a könyvtárosnak az állománnyal kapcsolatos valamennyi döntését e felelősség terhe alatt kell meghoznia. Annál is inkább, mert használói igényeinek kielégítésében támaszkodik a többi könyvtár állományára, mint ahogyan a többiek is az övére. A nemzeti örökségért közösen viselik a felelősséget.

Az apasztás természetes velejárója az állományépítés, ezt a feladatot az adott könyvtár küldetésére és funkcióira, valamint a nemzeti kulturális örökség megőrzésére tekintettel kell végrehajtani. Semmiképpen sem játszhat azonban szerepet a selejtezésben a könyvüldözés, azaz hogy egyes dokumentumokat pusztán azért vonjon ki a könyvtáros, mert tartalmukkal szemben egyes személyek vagy csoportok kifogást emeltek, vagy úgy vélik, hogy sértik világnézetüket és meggyőződéseiket. Senkinek sincs joga ahhoz, hogy saját értékrendjét rákényszerítse másokra vagy ennek védelmében megfosszon másokat bizonyos művek elolvasásától.

A tájékoztatás etikai kritériumai

A könyvtári tájékoztató munkát egyrészt a globalizáció, másrészt az internet új dimenziók közé helyezte. A tájékoztató szolgálathoz befutó kérések egyre inkább függetlenednek a földrajzi dimenziótól mind a kérések eredő helye, mind pedig az adandó válaszokhoz szükséges források elhelyezkedése tekintetében. A könyvtári szolgálatra nehezedő teher a kérések számából és a használói igényességből kifolyólag egyre nő, s az igénybe vehető források óriási száma és változatos minősége könnyen zavarba ejtheti a könyvtárost. A globális és digitális társadalom viszonyai közepette kell megállnia a helyét a könyvtárosnak, de az új körülmények között is a könyvtári szolgálat hagyományos értékeit, a könyvtárosi etika elveit és szabályait kell követnie. Kétségtelen azonban, hogy az új technológia elterjedésével párhuzamosan kitáguló világban etikailag is megnehezedik a könyvtáros dolga, s felelősségét tovább növeli, hogy a könyvtár ma már elfogadottan és egyre valóságosabban az internet nyilvános hozzáféréseinek kulcsponyjává válik. A számítógépes hálózatok és az internet megjelenése a könyvtári mindennapokban nyilvánvalóvá tette, hogy a korábban pusztán technológiáinak tekintett

feladatoknak vagy problémáknak etikai vetülete is van (gondoljunk csak például az adatkonverzióra, az adatkezelésre és -védelemre, az adatbiztonságra, az online keresésre, az elektronikus adatcserére és hozzáférésre, a számítógépes bűnözésre, az elektronikus források megbízhatóságára stb. stb.). Valószínűleg szükségesnek fog bizonyulni, hogy külön etikai szabályzat foglalkozzon az internettel kapcsolatos viselkedési normákkal, első lépésben azonban talán elegendő, ha az általános könyvtárosi etikát értelemszerűen alkalmazzuk az internet használatára is.

Szabadság

A tájékozódás-tájékoztatás szabadsága az ENSZ által deklarált emberi jogokból következik, s ennek megfelelően a könyvtári szolgálat kardinális értéke. Erre mutat rá az IFLA internet-kiáltványa is, amely gyakorlatilag ugyanúgy tekint az interneten hozzáférhető forrásokra, mint a hagyományos, papírhordozón lévőkre, s ugyanazokat az alapelveket vonatkoztatja használatukra is. A szellemi szabadsághoz való jogból eredezteti az internet korlátozás nélküli, mindenki számára egyenlő hozzáférhetőségének követelményét.

Másfelől a használotól elvárható, hogy kritikusan és felelősen használja a kapott információt. A használóra hárul a felelősség azért, hogyan és mire használja az információt. A hibás vagy bűnös használatért a könyvtárost sem etikai, sem jogi felelősség nem terheli.

A hagyományos referenz munkában is felmerült már – még ha ugyan nem ekkora erővel – a tájékozódáshoz való jog korlátozásának problémája. (Emlékezzünk arra, hogy az ötvenes években az egyetemi könyvtárosképzésben megkérdőjeleződött az orvosi szakirodalom laikusok kezébe való adása, feltétlenül őket a hipochondriától és öngyógyítástól. Más, ideológiai-politikai tartalmú példákra most ne is essék szó, hiszen köztudottak.) A korlátlan infor-

málódáshoz való jog megsértése azonban különböző negatív jelenségek és fejlemények, a legdrasztikusabban a 2001-es New York-i terrortámadás (és más terrorcselekmények) nyomán vetődött fel, mint a társadalom egészséges önvédelmi reakciója. Vajon az internethasználat, az internethez való hozzáférés nem járult-e hozzá az elszaporodó merényletekhez? A terrorizmus infrastruktúrájának kiépüléséhez? Nem kellene-e korlátozni bizonyos források használatát bizonyos személyek számára, vagy a használatot regisztrálni?

Ugyanezek a kérdések merültek fel más szempontokból is. Hiszen nem lehet vitás olyan internet (vagy nyomtatott) tartalmak ártalmas társadalmi hatása (különösen egyes használói csoportokra, különösen gyerekekre), mint az akár reális, akár fikatív erőszakos cselekményeket (bűnesetek, közlekedési balesetek, rasszista megmozdulások, újfasiszta akciók stb.) naturalista módon bemutató vagy ilyenekre biztató oldalak, szerencsejátékokat kínáló portálok, függőséghez vezető játékok, pornográf és obszcén képek és szövegek, erotikus szolgáltatásokat kínáló hirdetések, a pedofília megjelenítése, a kábítószerek propagandája, a gyerekkorúak védtelenségével visszaélő, különféle üzleti vállalkozások kínálata, a gyűlöletkeltés egyes csoportok iránt.

Mindezek a tartalmak intenzívebben hatnak az internet közegében, mint a hagyományos, nyomtatott médiumokon. Ezért új fénybe kerülnek a könyvtárosi etika korábbi kérdései (pl. a társadalom előtti felelősség, a könyvtár semlegessége, a cenzorság, a személyes adatok bizalmas kezelése, az olvasók és az általuk használt dokumentumok jegyzékei). Van több olyan ország, ahol a törvényhozás és a hatóságok felléptek a társadalom mentális higiéniája érdekében az államot megvédendő a felforgató, a közösséget (különösen a gyerekeket) megkímélendő a sértő anyagoktól. Megtiltották a szolgáltatóknak az ilyen anyagok tárolását, öncenzúrát írtak elő, állandó monitoring szolgálat segítségével letiltottak bizonyos helyeket a hálóról, netfil-

tereket (szűrőprogramokat) építettek be a technológiába, hogy a nem kívánt tartalmakhoz való hozzáférést lehetetlenné tegyék az otthonokból, az iskolákból, munkahelyekről, könyvtárakból, jelszavakat alkalmaztak, különbséget tettek a hozzáférés terjedelmében attól függően, hogy mely terminálok milyen használói kör számára állnak rendelkezésre, a könyvtárakban úgy helyezték el az internet tartalmakat megjelenítő képernyőket, hogy a könyvtáros, de bármely használó is rájuk tekinthessen stb. Minden erőfeszítés ellenére ezek az intézkedések kétséges eredményeket hoztak, s a szűrés és korlátozás problémáját nem oldották meg. Úgy látszik, tudomásul kell venni, hogy nem lehet egyszer s mindenkorra pusztán adminisztratív és technológiai eszközökkel e káros és ártalmas jelenséget kiküszöbölni. S alighanem ezen eszközök bevetése alapvető emberi jogokat sért, s megkérdőjelezi a tájékoztatás szabadságát. A könyvtárosnak magától értetődően jogkövető magatartást kell tanúsítania, amennyiben a korlátozásról törvény vagy jogszabály intézkedik, azonban nem adhatja fel a gondolat- és vélemény szabadság mint a szabad és demokratikus társadalom alapértéke megváltásának és szolgáltatásának elsőbbségét. Kevesebb baj származik ennek védelméből, mint megsértéséből.

Végül is a könyvtárból hozzáférhető internet – csakúgy, mint az egyéb tájékoztatási források – használatának kontrollja nem a könyvtáros feladata, ezért nem tehető felelőssé, miként azért sem, hogy mire használja fel valaki a bárhonnét nyert információt. A könyvtáros csak arra törekedhet, hogy minimalizálja az információkhoz való szabad hozzáférés esetleges káros következményeinek hatását.

Különbséget kell tenni azonban a bizonyos források használatának tiltása és a használat kényszerű korlátozása között. Ez utóbbi kizárólag anyagi kérdés, amely a könyvtár gazdasági erőforrásaitól, technológiai felkészültségétől függ. Éppen az egyenlő használat biztosítása végett korlátozhatja a

könyvtáros az internet nyilvános használatát, s függeszthet fel olyan szolgáltatásokat, mint az e-mail, chat, játékprogramok, szövegszerkesztés, honlapkészítés stb. E szolgáltatások korlátozása történhet időbeli megszorításokkal vagy térítés szedésével.

Egyenlőség

A tájékozódáshoz-tájékoztatáshoz való jogot mindenki nem csak korlátozás nélkül, de egyenlő mértékben is gyakorolhatja. Ez azt jelenti, hogy a könyvtáros nem tehet különbséget semmiféle tekintetben a használók között a tájékoztató szolgálat igénybevétele során, nem minősítheti az idevágó igényeket sem társadalmi fontosságukat, sem egyéb jellegzetességüket illetően.

A könyvtáros nemhogy munkaköri, még inkább morális kötelessége, hogy a használót releváns információval lássa el, gondoskodjék a használó információs és irodalmi igényeit kielégítő forrásokról és dokumentumokról, legyen tudomása a rendelkezésre álló információs forrásokról, illetve az elérésükhöz vezető módszerekről, legyen jártas használatukban, s legyen képes kiértékelésükre a használó igényei szempontjából. Ez a szolgáltatás különböző mélységű és mértékű segítséget jelenthet a használó számára; tekintettel a munkai igényre, a könyvtár használati szabályzata szabja meg, hogy a könyvtáros meddig mehet el e téren. Nem jelenti azonban az egyenlő szolgáltatás elvének megsértését, ha a járatlanabb, hátrányos helyzetben lévő használónak a könyvtáros több segítséget nyújt, mint a járatosnak.

Erkölcsei kötelessége a könyvtárosnak, hogy megtegye a tőle telhetőt az információban gazdagok és szegények, az információszerzésben jártasok és járatlanok közötti digitális szakadék felszámolása érdekében, kiküszöbölje az információs folyamatot akadályozó gátakat, amelyek különösen a hátrányokkal (ideértve a szociális helyzetből, a település-

szerkezetből stb. fakadó hátrányokat is) küszködő embereket érintik károsan.

Az információs forrásokhoz való hozzáférés egyenlőségét különös mértékben veszélyezteti a források használatának térítéses volta. Ahogyan egyre inkább tudatosodik az információ anyagilag is kifejezhető értéke, annál inkább megmutatkozik áru jellege, amivel együtt jár, hogy az érte fizetendő térítés többeket (sokakat?) elzárhat ettől az árutól. Ez különösen érvényes az interneten lévő információkra, hiszen már a szükséges segédeszközök beszerzését és a hálózati kapcsolatot sem képes mindenki megfizetni. Ezért eszmei célként kell a könyvtárosnak maga elé tűznie, hogy a könyvtárban lévő eszközökért és a könyvtárból igénybevett hálózatért nem szabad térítést szedni, ugyanúgy, ahogyan a polcra leemelt bibliográfia vagy kézikönyv használatáért sem kell díjat fizetni. Lehetséges, hogy az anyagi feltételek nem engedik meg a térítésmentes internet-használatot a könyvtárban, de ez átmeneti állapotnak tekintendő. Ha pedig az igénylők száma meghaladja a könyvtárból létesíthető internet-kapcsolatok mérvét (terminálok száma, a térítésmentes kapcsolati órák száma), akkor meg kell szervezni, hogy a használók egyenlő időtartamban férhessenek hozzá az internethez. Ha az ingyenes hozzáférés mellett lehetséges a térítéses is, akkor – ugyancsak átmeneti megoldásként – az esélyegyenlőség érdekében egyes használói csoportokat előnyben lehet részesíteni az ingyenes hozzáférésben.

További problémát jelent, ha az internetről és az egyéb hálózati forrásokból nyert információért (magáért az egyes adatbázisok, helyek hozzáféréseért, illetve a letöltésért) is fizetni kell. A teljes ingyenesség kívánatos cél lehet, de elfogadható etikai szempontból az is, ha az ingyenesség csak a könyvtár információs és nevelési funkciójával kapcsolatos információszerzést illeti meg. Ha ez utóbbiért fizetendő térítést sem tudja magára vállalni a könyvtár (gazdasági kényszerhelyzet), ez átmeneti jelenségnek tekintendő.

A könyvtáros nem zárhatja ki a használók köréből az információt gazdasági erőforrásnak tekintő használókat (köztük pl. az információs brókereket) sem. Ők ugyanolyan feltételekkel használhatják a könyvtár gyűjteményeit, forrásait, eszközeit, mint bárki más, nem várhatják el azonban azokat a többszolgáltatásokat, amelyek az ő üzleti tevékenységük hasznát növelnék a közösség javaiból és hátrányára. Ugyancsak nem számíthatnak soronkívülségre, a szolgáltatások és eszközök huzamosabb, másokat megrövidítő igénybevételére. Méltányosnak tartandó, ha a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó, a használónak, illetve megbízójának közvetlen anyagi hasznot hozó könyvtárhasználatért az érintettek a könyvtárnak önkéntes támogatást nyújtanak, s ha a szokásost meghaladó szolgáltatásokra tartanak igényt, ezért a könyvtárnak megszábotott tarifa vagy külön szerződés alapján térítést fizessenek.

Hitelesség

Az adott információ hiteles volta alapozza meg a használó bizalmát a könyvtárosban. Jogi értelemben a nem helytálló, hamis, félrevezető információ hibás teljesítésnek minősül, s ha a könyvtárost olyan kereskedőnek tekintjük (s miért ne?), aki az információ árut veszi-adja, akkor rosszul teljesít, ha olyasmint ad el, amiben a hiba már a vásárláskor is benne volt. A szavatosságnak ez az értelmezése aligha alkalmazható a könyvtár működésére, a könyvtáros és a használó viszonyára teljes mértékben, mégis hasznos kiinduló pontot jelenthet, amikor a könyvtáros által nyújtott tájékoztatásnak az etikai dimenzióját vizsgáljuk.

A könyvtárostól egyfelől elvárható, hogy legjobb tudása szerint járjon el a gyűjtemény építésében és feltárázásában, másfelől azonban nem támasztható vele szemben az a követelmény, hogy a könyvtárban meglévő vagy külső szolgáltatóktól származó dokumentumok tartalmával olyan mértékig tisztá-

ban legyen, hogy igazságukért felelősséget vállaljon. A könyvtáros etikus viselkedése tehát az, hogy erre a körülményre felhívja a használó figyelmét, s hogy az ő kompetenciájába esik a kapott információ igazságtartalmának, felhasználhatóságának az elbírálása.

Ezen az elvi alapon – s e fenntartás hangsúlyozásával – azonban meglehetősen kiterjedt a könyvtáros felelőssége az általa nyújtott tájékoztatásért. A könyvtáros nem nyújthat tudatosan téves információt, s kétség esetén az információ helytálló voltában ezt a körülményt a használó tudomására kell hoznia; nem tarthatja vissza a használó által kért információt; minden eszközt és lehetőséget igénybe kell vennie a használó kérésének teljesítésére, ha pedig ezt a használati szabályzat nem engedi meg, akkor legalább a használó figyelmét fel kell hívnia arra, hogy a kívánt információt milyen eszközök és források révén szerezheti meg; szükség esetén a könyvtárban dolgozó kollégáihoz kell fordulnia szakmai segítségért, s ebben nem gátolhatja meg a személyes presztízs féltése; kollégáitól érkező hasonló kérésnek készséggel kell eleget tennie; a kérést csak abban az esetben továbbíthatja más könyvtárhoz, ha a saját könyvtára gyűjteményi, eszközbeli és személyi felkészültsége nem elegendő a kielégítő válaszadáshoz. A könyvtáros etikai felelőségét veti fel, ha felkészületlenségéből kifolyólag nem találta meg a keresett információt vagy nem irányította a használót a kérést jó valószínűséggel megválaszolni képes forráshoz, intézményhez.

A könyvtárosnak a használó kérésére közelítően teljes, fellelhető információt kell rendelkezésre bocsátania (rámutatva a hiányokra is), lehetőleg a releváns információra korlátozva válaszát, s elvárható tőle, hogy a forrásokat legalább bibliográfiailag minősítse (a kiadó, a kiadás éve, az adatgyűjtemény hatálya, a kiadás sorszáma és jellemzői, közreműködők stb.) és a lelőhelyet feltüntesse.

A fenti keretek között a könyvtáros igenis felelős az általa adott információért a kereskedelmi szava-

tosság jogi értelmében is. A tájékoztatás az esetek túlnyomó többségében személyes kapcsolatot tételez fel, amelyben a könyvtáros nem maradhat anonim személy. Ezért etikai követelménynek tekinthető, hogy a tájékoztató könyvtáros nevével mutakozzék be, ha telefonon vagy más telekommunikációs eszközön kér valaki információt, s ha személyesen a könyvtárban, akkor vagy szóval vagy kitűzővel hozza nevé a használó tudomására. Így valósítható csak meg a tájékoztatásért viselt egyéni szakmai etikai felelőség.

A tájékoztatás hitelességének garantálásában az vezesse a könyvtárost, hogy tegye a jót, de legalább ne ártson.

A szellemi tulajdon tisztelete

A könyvtáros szakmájából következő mély tiszteletet érez a szerzők és mindazok iránt, akik alkotó munkájukkal előállítják azokat a szellemi tartalmakat, amelyek különböző hordozókon eljutnak a könyvtárba, s ott gondozásba veszik őket. A könyvtáros nem állhat be azok közé, akik saját vagy mások anyagi érdekeinek kíméletlen érvényesítése során minden lelkiismereti aggály nélkül megsértik a tulajdonosnak az alkotás és a gazdasági beruházás védelmét megillető szerzői jogait.

A könyvtáros két érdekszféra mezsgyéjén áll, s egyaránt tekintettel kell lennie az alkotó jogára (akitől nem szabad eltulajdonítani szellemi alkotását, s aki anyagi haszonra jogosult műve után), s a közösség jogára az információk szabad áramlásához, a szellemi alkotások használata révén a tudás, a vélemény- és szólásszabadság előmozdításához. A két szféra érintkezését általában a szerzői jogra vonatkozó törvények szabályozzák, s a könyvtáros jogkövető magatartásának e területen is érvényesülnie kell. Ismeretes azonban, hogy egy jogszabály minden precizitása és gondos fogalmazása ellenére szűkebb-tágabb teret enged az értelmezésnek alkalma-

zása során. A könyvtárosnak csak az lehet a vezérelve, hogy egyik fél érdekét se sértse meg, ha éppen ő kerül döntési helyzetbe a közöttük felmerülő vitás kérdésekben.

Az egyik leggyakrabban felmerülő és legkényesebb probléma a különböző hordozókon lévő alkotások másolása. Erről ugyan rendelkeznek a szerzői jogi törvények, mégis célszerű a könyvtár használati szabályzatában is kitérni reá részletesebb szabályozással, különösen ami az elektronikus dokumentumokat illeti, ugyanis a róluk készített másolatok gyakorlatilag egyenértékűek az eredetivel. A másolást a jogszabályi rendelkezések és az ún. méltányos használat (fair use) elvei szerint kell szabályozni. Itt a következő tényezők veendőek figyelembe: a használat célja (a gazdasági-kereskedelmi hasznosítás aligha fogadható el), a dokumentum természete (pl. beszerezhető-e még a kereskedelemben), a mű mekkora részét másolják le (minél kisebb és minél kevésbé lényeges részét, annál méltányosabb a másolatkészítés), a másolatok száma (a másolás mennyiben befolyásolja a mű piaci értékesíthetőségét), utalás a szerzői tulajdonra, az elektronikus hozzáférés korlátozása.

A szerzői jog alkalmazása központi kérdése az elektronikus dokumentumok terjesztői és a könyvtárak között kötött licenclési szerződéseknél is. A szerződést előkészítő tárgyalások során a könyvtáros a használók érdekeit kell, hogy képviselje, s törekednie kell számukra előnyös feltételek mellett megkötni a szerződést.

A dokumentumok digitalizálása további problémákat vet fel a szerzői jog szempontjából. Az idevágó jogszabályok általában engedélyezik a hagyományos dokumentumok digitalizálását könyvtári archiválás céljára. A nemzeti kulturális örökség megőrzése szempontjából ez fontos feladata a könyvtárosnak. A digitalizált anyag azonban éppen flexibilitása miatt könnyű prédája lehet a visszaéléseknek, ezért használata során a könyvtárosnak különös fi-

gyelmet kell fordítania a szerzői jogok védelmére, s meg kell tennie a szükséges óvintézkedéseket.

A szerzői tulajdon védelme kiterjed a szürke irodalomra és a kéziratokra is. Ez utóbbiaknak a közönséghez való eljuttatása akár egyedi használat, akár publikálás révén a könyvtáros fokozott gondoskodását, a jogszabályok követését és az adott anyagra vonatkozó speciális kikötések betartását kívánják meg.

A szellemi tulajdon tisztelete az alkotás tiszteletét jelenti, öltön bár testet ez írott, rajzolt, hangzó, elektronikus formában. Legyen bármiféle módon rögzítve a gondolat, a könyvtáros kötelessége öröködni sértetlensége fölött. Ezért mindig kövesse az idézés és a forrásmegjelölés általánosan elfogadott szabályait, s erre hívja fel a használók figyelmét is.

Fontos megjegyezni, hogy a szellemi alkotáshoz fűződő szerzői jog dologi része elidegeníthető, tehát a kiadó, akire a szerző anyagi ellenszolgáltatás fejében vagy ellenszolgáltatás nélkül átruházta szerzői jogának gazdasági hasznosítását, ugyanazt a jogvédelmet élvezi, mint a szerző, s a könyvtárosnak ugyanúgy kell tisztelnie érdekeit, mint a szerzőét.

A cenzúra tagadása

A könyvtárosi etika egyik sarkalatos pontja a bármiféle cenzúra tagadása, a könyvtár gyűjteményéből bármiféle mű elvi kilitásának ellenzése, illetve a könyvtár gyűjteményében meglévő művek használatának bármiféle korlátozása. Ez a gondolatszabadság (véleményformálás, -kifejezés és -megismerés szabadsága) emberi alapjogából következik.

A cenzúra tilalma még azokra a véleményekre, tartalmakra is vonatkozik, amelyek a társadalom egyes csoportjai szemében nem hagyományosak vagy hagyománysértők, népszerűtlenek, elfogadhatatlanok, szemben állnak a társadalomban uralkodó nézetekkel vagy megkérdőjelezik azokat.

Abból a követelményből azonban, hogy a használonak kiegyensúlyozott, a nézetek legszélesebb spektrumát felölelő dokumentumvagyon álljon rendelkezésére, nem az következik, hogy valamennyi könyvtár egyenként garantálja saját gyűjteménye alapján a véleményekhez való szabad hozzáférés jogát, hanem a könyvtárak együttese, az ország könyvtári rendszerének hierarchikus felépítése ad biztosítékot erre. Az egyes könyvtárak a vélemények kiegyensúlyozott prezentálásának elvi követelménye, a rendszerben elfoglalt helyük és anyagi lehetőségeik alapján határozzák meg gyűjtőkörüi szabályzatukat, s az ezen túlmenő igényeket a könyvtárközi együttműködés segítségével elégítik ki. Ami a könyvtárban megvan, azt bárki elolvashatja, ami nincs, azt más könyvtártól – esetleg a használó költségére – meg kell szerezni, de a gyűjtőkörébe nem tartozó anyagok megvásárlása nem várható el a könyvtártól. Így érvényesülhet az az ellátási elv, hogy a használonak mindent, amit nem tilt törvény, rendelkezésre kell bocsátani.

A könyvtár maga tehát semmiféle szempont (kor, nem, foglalkozás, tartalom stb.) alapján nem cenzúrázhatja sem a beszerzést, sem a használatot. Ezért nem zárhatja el bizonyos olvasókat kategóriák elöl a könyvtár gyűjteményének egyes részeit, ezért nem korlátozhatja egyes gyűjteményrészeinek használatát. Sem világnézeti, sem politikai, sem erkölcsi, sem tudományos, sem művészeti szempontból nem szabad zárt gyűjteményeket felállítani.

Felvethető, hogy maga a gyarapítási politika is valamiféle cenzúrát jelent. Ez az állítás csak abban az esetben állja meg a helyét, ha a gyűjtőkörüi szabályzat rendelkezéseiben kirekesztő szándék nyilvánul meg, s tiltja a nézetek kiegyensúlyozott tükröztetését, bizonyos tematikájú vagy világnézetű művek beszerzését. Egyébként valóban, a gyarapítás óhatatlanul válogatást jelent, ha úgy tetszik a szinte végtelen számú publikáció mérlegre vételét a beszerzési döntés meghozatala végett. Ez azonban

nem minősíthető cenzúrának a fogalom klasszikus értelme szerint.

A speciális (pl. vallási, ideológiai, szakmai stb.) szempontból meghatározott közösségeket szolgáló nyilvános (pl. hitközségi) vagy zárt (pl. kutatóintézeti, vállalati) könyvtárak könyvtárosai nem gyakorolnak a fenti értelemben vett cenzúrát, ha tartják magukat a fenntartó által megszabott szabályzatokban foglalt állományépítési és szolgáltatási előírásokhoz.

Lelkiismereti dilemmát okozhat a könyvtáros számára a nemzeti kulturális örökség részét képező, kivételesen értékes vagy unikális példányok megőrzése és használatba adása. A hozzáférés szabadságának elve esetükben sem sérülhet, viszont nem minősíthető a használat érdemi korlátozásának, ha a használó az eredetit helyettesítő másolatot kap kezébe; ha nincs, ésszerű határidőn belül készítsen a könyvtár saját költségére. Ez a mai technikát és a könyvtárközi együttműködés elért szintjét tekintve nem látszik teljesíthetetlen követelménynek.

Végső soron bármilyen súlyosnak tetszhető érvek szólnak a használat bizonyos mértékű korlátozása mellett (a pornográf, az erőszakra ösztönző, az antidemokratikus, világnézetileg sérelmes stb. irodalom kiszűrése és elzárása a használoi közösség vagy egyes tagjai elöl, a nemzeti kulturális örökség védelme), a szellemi, a gondolat- és véleménysszabadság összehasonlíthatatlanul magasabb értéket képvisel, a demokratikus társadalom sine qua nonja, s bármiféle, akármilyen jó szándékú cenzúrával való megsértése a szabadságot veszélyezteti.

A könyvtáros közösségi kötelezettségei

A könyvtáros tevékenységét nem független személyként, hanem egy intézmény keretében, alkalmazásában fejtí ki. Ebből következően a szakmai

közösséghez fűződő viszonyán túlmenően egy munkahelyi együttesnek is tagja, továbbá egy fenntartó (önkormányzat, szerv, szervezet, testület, vállalat, intézmény stb.) megbízásából végzi munkáját. Mindhárom kapcsolatnak megvan a maga etikai tartalma, s a hatékony és eredményes munka előfeltétele, hogy ez a kapcsolat azonos vagy legalábbis hasonló értékrenden nyugodjék.

Kapcsolat a fenntartóval és a társadalmi szervezetekkel

Mielőtt a könyvtáros munkaviszonyba lép, jól teszi, ha tisztázza, a szakmai kompetencián túl milyen morális elvárásokat támaszt vele szemben leendő munkáltatója, illetve maga is kifejti etikai nézeteit és álláspontját. Föltételezhető azonban, hogy a gyakorlatban a két fél értékrendjének megegyező volta ellenére is kisebb-nagyobb nézetkülönbségek és összeütközések kísérik a közöttük létrejött kapcsolatot, s valószínű, hogy a végső szót mindig a könyvtár fenntartója, illetve megbízásából a könyvtár vezetője mondja ki. Bármilyen kudarcélményt okoz is egy-egy döntés a könyvtárosban az etikailag megalapozott szakmai értékrendjének sérülése miatt, el kell fogadnia egészen addig a pontig, ameddig a szakma alapértékei nem vonatnak kétségbe. Ilyen esetekben azonban a könyvtáros kötelessége a szóbeli, majd írásbeli tiltakozás, s végső esetben a szakmai fórumok és a nyilvánosság segítségével folyamodhat. Ha mindezt megteszi, megtette, ami elvárható tőle, és nem kívánható, hogy munkaviszonya megszüntetését kezdeményezze, s ezzel létbizonytalanságnak tegye ki magát. Ez a procedura segít feloldani a „parancsra tettem” morálisan egyébként elfogadhatatlan álláspontját, s a könyvtárosi szolgálati etikát sértő döntés végrehajtásáért a felelősség teljes egészében az utasítás kiadóját terheli.

Nem hiábavaló talán egy rövid utalást tenni mindazokra az erőszakos és kevésbé erőszakos beavatko-

zásokra, amelyek a könyvtárat, mint a gondolat szabadságának intézményét, s benne a szellem lángját őrző könyvtárost hosszú története során érték. Elég, ha csak az elmúlt század eseményeire gondolunk a könyvégetőktől, a könyvkivonóktól és -beüzóktól a zárolt kiadványok tárán át egészen a boszniai pusztításokig, az amerikai könyvtárak némelyikét fenyegető, fundamentalista kiindulású könyvüldözésektől az állásukat elvesztő francia könyvtárosokon át (mert a Nemzeti Front irányította önkormányzatok utasítására nem vonták ki a baloldali műveket) egészen az Idi Amin alatt üldözést és bebörtönzést szenvedett ugandai egyetemi könyvtárosokig. Jó okkal mégis óvatosan remélhető, hogy hazánk könyvtárosai már nem kerülnek ilyen helyzetekbe, s nem kényszerülnek válságos körülmények között egzisztenciális következményekkel járó döntések meghozatalára eszményeik védelmében.

Etikai megközelítésben nem lehet különbséget tenni a nyilvános és a zárt könyvtárak között – legfeljebb annyiban, hogy a nyilvános könyvtáraknak, illetve fenntartóiknak a jogszabályok előírásainak is kötelesek eleget tenni, míg a zárt könyvtárakéi önként vállalnak bizonyos kötelezettségeket. Ez utóbbiak esetében azonban a könyvtárosra nagyobb felelősség hárul azért, hogy az adott körülmények között igyekezzen összehangolni a zárt könyvtár fenntartója és közössége érdekeinek szolgálatát a könyvtáros etika értékeinek (például a nemzeti kulturális örökség megőrzése, a társadalom egészének és valamennyi tagjának szolgálata stb.) érvényesítésével. A könyvtárosnak egy intézmény alkalmazottjaként is kötelessége kiállni a könyvtárat használó nyilvánosság vagy zárt közösség tájékoztatása érdekében a könyvtár működésére, személyzetére, finanszírozására vonatkozó adatok, a tevékenységet vezérlő irányelvek és szabályzatok nyilvánosságra hozataláért, s lehetővé tenni, hogy a használók és potenciális használók egyénileg és együttesen is érdemben beleszólhassanak a könyvtár ügyeibe. A könyvtáros-

nak tájékoztatnia kell a közösséget saját maga és a könyvtár munkájáról, s ezzel vállalni, hogy aláveti magát a fenntartói ellenőrzésen túl a társadalmi ellenőrzésnek is. Ezért a könyvtár és a szolgált közösség közötti kommunikációnak etikai tartalma is van.

A könyvtárost és munkáltatóját első és végső soron egyaránt a közös célok etikus szolgálata köti össze. A fenntartó elkötelezettsége a jogszabályokban lefektetett, a társadalom által hallgatólagosan és tetteleg elismert értékek, valamint a könyvtárat fenntartó szerv, szervezet, intézmény küldetése iránt tanúsított felelősségérzetben nyilvánul meg. Ebben természetes partnere a könyvtáros. A zárt könyvtárakban a könyvtárosnak képviselnie kell a fenntartó érdekeit, s ameddig saját világnézete és szakmai állásfoglalása engedi, azonosulnia kell velük. Ha a fenntartó és könyvtárosa nézetrendszere nem fedi egymást, a könyvtárosnak tilos nyilvánosan fenntartója ellen nyilatkozni, kétségbe vonni küldetését, és köteles legjobb tudása szerint szolgálni neki. Ugyanez vonatkozik a nem állami vagy önkormányzati forrásokból fenntartott nyilvános könyvtárakban dolgozó könyvtárosok magatartására is.

A fenntartó és könyvtárosa szilárd és a kölcsönös bizalmat feltételező kapcsolatát az intézmény egyértelmű és következetes személyzeti politikája és az álláspályázatok korrekt intézése alapozza meg. A személyzeti politika nyilvánvalóvá teszi a fenntartó elvárásait, amelyek ismeretében lép munkaviszonyba vele a könyvtáros, s mozdítja elő legjobb tudása szerint céljai megvalósítását. Az üres állásokra kiírt pályázatok tisztességes, előítéletektől, elfogultságoktól és befolyásolástól mentes lebonyolítása mind a fenntartó, mind a pályázó, legfőként pedig a szakma érdeke.

A nyilvános könyvtárakban – kivéve a társadalmi szervezetek által fenntartott nyilvános könyvtárakat – dolgozó könyvtárosoknak határozott és következetes álláspontot kell képviselniük a politikai pártokkal és a társadalmi szervezetekkel ápolt kapcsolatokban. Elsőrendű követelmény, hogy a könyvtá-

ros saját világnézeti elkötelezettsége, politikai szimpátiái, a különféle szervezetekhez fűződő érdekeltiségei nem befolyásolhatják magatartását a velük való kapcsolattartásban, tehát valamennyiüknek azonos feltételekkel és mértékben kell rendelkezésre bocsátania a könyvtár szolgáltatásait, függetlenül attól, hogy valamelyiküktől a könyvtár, mint intézmény különleges támogatásban részesült-e vagy sem. Másodsor megjegyzendő, hogy a semleges viszonyulás nem jelenti azt, hogy a könyvtáros ne támogassa a társadalmi kezdeményezéseket a használati szabályzatában meghatározott módon, feltételekkel és keretek között; nem vállalhat viszont – a könyvtárnak nyújtott anyagi támogatás fejében sem – szervezési vagy agitációs munkát, propagandaanyag-terjesztést sem felkérésre, sem önkéntesen. A támogatás azt jelenti, hogy azonos feltételek mellett (tehát semmilyen szervezetet vagy akár használói csoportosulást nem zárhat ki az igénybevételeből) bocsátja rendelkezésre a könyvtár helyiségeit, felszerelését, szolgáltatásait rendezvények céljára, a rendezvényről tájékoztatja használóit programkiadványában és hirdetőtábláján, ugyanakkor gondoskodnia kell arról, hogy a rendezvény ne zavarja a könyvtárat az általában megszabott rend szerint használni akarókat. Nem adhatja ki olvasói névjegyzékét a rendezvény szervezőinek egyéni meghívók szétküldéséhez. Harmadszor a könyvtáros ne nyilvánítson véleményt a könyvtárban szervezett párt- vagy egyéb rendezvényeken. A saját maga által szervezett programok, rendezvények, előadássorozatok, kiállítások stb. legyenek tartalmi és világnézeti irányultságukat tekintve kiegyensúlyozottak, ne sértsék egyes emberek vagy csoportok érzékenységét.

Munkatársi kapcsolatok a könyvtárban

A könyvtárosi munkára a munkamegosztás előrehaladásával egyre jellemzőbbé vált a munkahelyi közösségben végzett tevékenység. A csapat egyik

tagjának teljesítménye kihat valamennyiükére, s egy hibásan elvégzett munkamozzanat, egy félresikerült szolgáltatás az egész teljesítőképességét kérdőjelezi meg. A minőségileg kiválóan végzett munkát a szakmai hozzáértés mellett az etikai tartás alapozza meg, amelynek főbb elvei a következők:

- ⊗ a kollegiális viszony megőrzése és erősítése olyan értékek érvényesítésével, mint a tisztelet, figyelem, lojalitás, szolidaritás, udvariasság, szívéllyesség, jó modor, sértő kifejezések kerülése;
- ⊗ a tudás és a tapasztalatok készséges megosztása, nyitottság mások nézetei előtt, készség másoktól tanulni;
- ⊗ kerülni a nemi, etnikai, nemzetiségi, vallási, politikai, társadalmi-gazdasági státusbeli, lakhely és életkor szerinti negatív különbségtételt a munkatársak között, sőt fellépni az olyan törekvések ellen, amelyek a különbségtételre irányulnak;
- ⊗ a társak teljesítményének konstruktív értékelése a szakmai színvonal emelése, a könyvtári teljesítmény növelése, a használók kiszolgálása fejlesztése céljával;
- ⊗ a kritika és a viták kulturált hangnemének megőrzése;
- ⊗ az etikai normák megsértése ellen szót emelni a megfelelő formák betartásával és a személyeskedés elkerülésével az illetékes fórumokon (az ilyen viselkedés nem tekinthető a kollegiális szolidaritás megsértésének);
- ⊗ a munkatársak egymás iránt viselt morális felelőssége alapján szolidaritás vállalása a munkahelyi közösséggel;
- ⊗ a közösség arculatáért viselt felelősségből kifolyólag az intézmény presztízsét és a munkatársakat sértő nyilvános nyilatkozatok kerülése (a nyilvánossághoz csak akkor fordulhat a könyvtáros, ha a belső fórumok nem foglalkoztak érdemben bejelentéseivel és kritikai észrevételeivel).

A könyvtáron belül a könyvtáros nem csak könyvtárosokkal áll munkakapcsolatban, hanem más szakmák képviselőivel is. A velük való érintkezésben is a fentieknek megfelelő morális viselkedést kell tanúsítania. Ezen túlmenően ismerje el a kölcsönös tisztelet alapján a társterületek szakembereinek kompetenciáját a maguk szakmájában és hozzájárulásukat a könyvtár egészének eredményes működéséhez. Legyen udvarias és szívélyes a nem szakképzett személyzethez, adja meg a szükséges útbaigazításokat és tanácsokat, s ne húzzon előnyt velük szemben pozíciójából. Ne delegáljon olyan funkciókat és feladatokat más, nem szakképzett munkatársakra, amelyek könyvtárosi illetékességbe tartoznak.

Egy szervezet nem csak vízszintesen, hanem függőlegesen is tagolódik. Az intézményi hierarchiában vezető pozíciót elfoglaló könyvtáros különös felelőssége, hogy gondoskodjék az etikai normák érvényesüléséről, a munkahely pozitív atmoszférájának kialakulásáról, a belső információk áramlásának zavartalanságáról. A vezetőkkel szemben magasabb etikai elvárásokat és mércét támasztunk. (Csakúgy a hangadó, véleményformáló, tekintélyes, gazdagabb tapasztalatokkal rendelkező könyvtárosokkal szemben is.) A vezető és a beosztottak viszonyát elsősorban ne az alá- és fölérendeltség jellemezze, hanem az azonos szakmához való tartozásból eredő egyenlőség; közöttük a vezetőt csak a szervező, utasító, ellenőrző funkcióból eredő nagyobb felelősség terhe különbözteti meg. A beosztott könyvtáros joggal várja el hivatali főnökétől, hogy megadja munkájához a szükséges szakmai segítséget, ne éreztesse vele szemben fölényét, utasításait megfelelő formában és hangon adja ki, korrektül ellenőrizze munkáját, ne éljen vissza helyzeti előnyével, munkáját rendszeresen és objektív kritériumok alapján értékelje, munkahelyének megváltoztatása esetén személyét, felkészültségét, képességeit és teljesítményét elfogulatlanul minősítse.

A könyvtár vezetője képviseli a fenntartó előtt a könyvtár munkatársainak közösségét, s azt az értékrendet, amely belőlük közösséget formál. E kényes szerepben a vezetőre az a feladat hárul, hogy érvényesítse a szakmai etikai kódex követelményeit, s ha a fenntartó netán ezekkel ellentétes elvárásokat támaszt, meggyőzze őt saját igazáról, illetve kölcsönösen elfogadható kompromisszumokat javasoljon.

Kapcsolatok a szakma egészével

Mint ahogy a könyvtári szolgálat, úgy a könyvtáros szakma is a könyvtárak és könyvtárosok közötti együttműködésre épül országos és nemzetközi viszonylatban egyaránt. Az együttműködés elképzelhetetlen és megvalósíthatatlan a résztvevők morális hozzáállása nélkül. Itt nem csak a kölcsönös érdekeket kifejező, *clara pacta boni amici* vagy *pacta sunt servanda* maximákba foglalható, üzleti tisztességre gondolunk, bár ez is tartópillére a könyvtárközi együttműködésnek. A könyvtárak, még inkább a könyvtárosok egymás közötti kapcsolatát ezen túlmenően a *sakkozók gens una sumus* jelmondata fejezi ki leginkább. Ezért az egyes könyvtáron belüli kapcsolatokra vonatkozó követelmények lényegüket tekintve érvényesek a más-más könyvtárak dolgozói közötti kötelelékre is, kiegészítve olyan elvekkel, mint

- ☞ a nagyobb könyvtárakban működő könyvtárosok erkölcsi kötelessége támogatni tanáccsal, szervezőmunkával, közös érdekű szakmai feladatok ellátásával, a közterhekből nagyobb rész vállalásával a kisebb könyvtárak és könyvtárosaik munkáját (a *nobilitas obligat* sajátos esetei);
- ☞ bár nem tekinthető el a könyvtárközi kooperáció anyagi eszközökkel való szabályozásától, az önzetlen, a használatnak – bárhol is jelentkezzék – az intézményi anyagi érdekekkel összehangolt szolgálata a szakmai etika alapkövetelménye;

- ☞ egyik könyvtártól sem várható el azonban, hogy egy adott közösség szolgálatára rendelt anyagi erőforrásait minden korlát nélkül más fenntartók gondjaira bízott könyvtárak közvetlen használói ellátására fordítsa – a könyvtáros etikai érzékére hárul a méltányosság mértékének és módjának kidolgozása;
- ☞ a könyvtárak közös vállalkozásai, a szabványosítás, a megosztott feldolgozás, a dokumentum-ellátás, a könyvtárközi kölcsönzés stb. stb. nem pusztán bizonyos feladatok hatékonyabb és eredményesebb megoldását kínálják, hanem bennük a szakma küldetése, közös céljai realizálódhatnak, s erősítik a szakmai összetartozást, a könyvtárosok egymás iránti bizalmát és segítőkészségét;
- ☞ minden könyvtáros felelősséget visel a szakma társadalmi presztíziséért, a társadalom és közösségei előtt személyében is a szakma egészét képviseli, ezért viselkedésével, szóbeli megnyilvánulásával és tetteivel azon legyen, hogy ne rontsa a szakma nyilvános arculatát, sőt erejétől telhetően javítsa;
- ☞ a könyvtáros nem feledheti sose, hogy a szakmai együttműködést előíró etikai imperativus nem ismer országhatárokat, s éppen a könyvtárak és könyvtárosok nemzetközi kooperációja lehet egyike a globalizáció ártalmait ellensúlyozó tényezőknek az által, hogy közvetíti egyfelől az ország lakosságához és a helyi közösségek tagjaihoz a világ kulturális örökségét, másfelől pedig a hazai kultúra, tudomány és művészet kincseit helyezi mások asztalára;
- ☞ a könyvtáros szakma nemzetközi jellegéből következően a könyvtárosnak szolidaritást kell vállalnia más országok könyvtárosaival mind a szakmai feladatok ellátásában, mind a szakmai ismeretek és szolgáltatások fejlesztésében, mind pedig a szakmai eszmények követésében, valamint az ezek védelmében elszenvedett üldözöttségben.

A könyvtárosság, mint minden más szakma, azt is elvárja a művelőjétől, hogy a maga erejéhez mérten járuljon hozzá fejlesztéséhez. Ennek adekvát szervezeti keretet a szakmai egyesületek nyújtanak, ezért minden könyvtáros vegyen részt valamelyik, érdeklődésének megfelelő szervezet munkájában. A bekapcsolódás a szakmai közéletbe lehetővé teszi a könyvtáros számára, hogy egyrészt közreműködjön szakmája társadalom előtti képviseletében, presztízse növelésében, ismeretanyagának korszerűsítésében és bővítésében, másrészt részesedhesen a szervezett közösségben vállalt tagság előnyeiből (információáramlás, továbbképzés, véleménycsere stb.). Nem utolsósorban a szakmai egyesülettől számíthat védelemre a könyvtáros, ha a szakmai etikai kódex alapértékeinek megvallása és követése miatt esetleg konfliktusokba kerül könyvtáron belüli vagy kívüli erővel.

Mégis, nem minden könyvtáros (vagy nem könyvtáros), aki magáénak vallja a könyvtárosi etikai kódex értékeit, szükségképpen tagja valamelyik könyvtárosi egyesületnek. Akik azonban elkötelezték magukat egyik vagy másik egyesület tagjával, azok joggal várják el, hogy azok az egyesületek, amelyek kibocsátották az etikai kódexet, maguk is az abban rögzített értékeket követve működjenek, s ennek megfelelően foglaljanak állást adott esetekben, beleértve a tagjaikat etikai okokból ért sérelmeket is. Kívánatos, hogy erre az erkölcsi védelemre azok a könyvtárosok és könyvtári dolgozók is számíthassanak, akik nem tagjai egyik szakmai egyesületnek sem.

A könyvtáros nem végezheti a megkívánt magas színvonalon munkáját, ha nem épít ki kapcsolatot más szakmákhoz és azok képviselőihez. Ennek során ugyanazok az elvek és értékek vezéreljék, amelyeket a saját szakmabeliekkel szemben kell, hogy kövessen.

A könyvtáros felelőssége és kötelezettségei

Az előzőekben elmondottakat most mintegy a könyvtárosra vonatkoztatva foglaljuk össze.

A könyvtáros akkor végzi jól munkáját, akkor felel meg hivatásának, ha tevékenységét a társadalom, az intézmény, a szakma, de legfőképpen a használói közösség, s ezen belül is az egyéni használó iránt érzett felelősségtudat hatja át. Ez az a könyvtárosi alapállás és szemléletmód, amely – a szakmai kompetencia mellett – kivívja a társadalom bizalmát és elismerését, megteremti a szakmai és egyéni tekintélyt, s alapot nyújt egy tisztas karrier befutásához. A könyvtáros személyes felelősséget visel az információt kereső és használó iránt, s a maga részéről hozzájárul azoknak a társadalmi egyenlőtlenségeknek a csökkentéséhez, végső soron felszámolásához, amelyek megosztják a társadalmat: az információk egyenlőtlen megoszlása az információban gazdagok és szegények között, a digitális szakadék országok között és országon belül. A könyvtáros esélyegyenlőséget teremtve az információban szegények, az információhoz nehezen hozzájutók, az információval élni alig tudók oldalán áll, bár mindenki számára minden elfogultság, megkülönböztetés és részrehajlás nélkül nyújtja a könyvtári szolgáltatásokat. Ugyanígy a könyvtári ellátásban az egyéni használó érdekét képviseli a csoportok részéről jelentkező igényekkel szemben, mivel a könyvtárhasználat lényegében individuális tevékenység, s az egyéneknek egyenként kisebb az érdekérvényesítő ereje, mint a szervezett vagy jól azonosítható csoportoké. A könyvtáros felelőssége az információ beszerzésétől a feldolgozásán és tárolásán át a szolgáltatásáig terjed, a használó felel viszont az információ felhasználásáért, alkalmazásáért és hasznosításáért, a vele való esetleges visszaélésekért.

A könyvtárost egyaránt felelősség terheli a közvetlen (egyének) és a közvetett használók (a társadalom és csoportjai), a tényleges és potenciális használók, a jelenlegi és a jövőbeli használók, valamint az információk előállítói (alkotók, szerzők, összeállítók stb.) és terjesztői (kiadók, kereskedők, adatbázisgazdák stb.) iránt.

A felelősségből fakadó kötelezettségek – egyben az ellátás minőségének személyi garanciái – hosszú listát tesznek ki. A könyvtáros

- ☞ rendelkezik azzal az elméleti képzettséggel és felkészültséggel, gyakorlati, technikai ismeretekkel és készségekkel, amelyek szakmája gyakorlásához szükségesek,
- ☞ alapképzettsége megszerzése után részt vesz a szakmai továbbképzésben, önképzését egész életén át tartó folyamatnak tekinti;
- ☞ hozzájárul a szakmai ismeretanyag fejlesztéséhez, kutatómunkát végez vagy támogatja (pl. adatszolgáltatással) a kutatásokat;
- ☞ ismeri a hazai és a nemzetközi könyvtári rendszert, s használói megfelelő ellátása végett személyes és intézményes kapcsolatokat épít ki képviselőivel, szervezeteivel és intézményeivel, tagságot vállal egyesületeiben;
- ☞ megőrzi és követi a szakma hagyományait, tudását és készségeit szívesen és készségesen átadja kollégáinak, különösen a fiatal nemzedékeknek;
- ☞ jogkövető magatartást tanúsít, betartja és betartatja a könyvtári szolgálatra és ellátásra vonatkozó törvényeket és egyéb jogszabályokat, alkalmazza a szakmai szervek, testületek által kibocsátott irányelveket, állásfoglalásokat, követi az információs és könyvtári szabványokat, betartja a más könyvtárakkal, szervezetekkel és szállítókkal kötött megállapodásokat, szerződéseket;
- ☞ eleget tesz azoknak a morális követelményeknek, amelyeket a szakma írott (etikai kódex) és íratlan szabályai fejeznek ki, megbecsüli szakmá-

ját, tiszteli hivatását, szereti és pontosan, mindenre kiterjedő figyelemmel végzi munkáját, nyitott és készséges a változások iránt, szemléletmódját és munkamódszereit hozzáigazítja az új igényekhez, fejleményekhez, ismeretekhez, eljárásokhoz és technológiákhoz, technikákhoz.

E követelmények teljesítésén nyugszik a könyvtárosi hivatással bíró szakember szakmai kompetenciája és a társadalmilag elismert karrierhez való joga. Mindezekon túlmenően azonban az emberi viselkedés szabályai különös jelentőséget nyernek a könyvtáros – használó viszonyban. Morális megítélés alá esik a könyvtáros modora, emberi attitűdje, viselkedése. Nagy súllyal esik latba jóindulatú, toleráns személyisége, érzéke a demokratizmus iránt, hajlama mások véleményének respektálására, formális és informális udvariassága, fegyelmezettsége. A használók előtt autoritással megjelenő könyvtáros munkahelyi magatartása hozzátartozik a könyvtár arculatához, s jelentős mértékben meg is határozza. Főlegesen említeni, mégis hadd mondjuk ki, megengedhetetlen a munkahelyen az alkoholfogyasztás, a kábítószer-élvezet, a szerencsejátékok üzése, s előbb-utóbb a dohányzás is. A könyvtáros jól teszi, ha nyilvános helyen másutt is tartózkodik e szenvedélybetegségekhez vezető ártalmak túlzott élvezetétől. A könyvtáros munkahelyén tartózkodják az extravagáns vagy kihívó viselkedéstől és ruházattól. A könyvtár szabályzata bizonyos megkötéseket tartalmazhat a könyvtáros ruházatát illetően, sőt előírhatja, hogy a könyvtáros köteles a megjelölt szolgálati pontokon a munkáltató által biztosított munkaruhát viselni. A munkáltató megszabhatja, hogy a könyvtáros jól olvashatóan tüntesse fel nevét ruházatán.

A könyvtáros a munkaszerződésében és a könyvtár szabályzataiban foglalt juttatásokon felül nem húzhat anyagi hasznot a könyvtár gyűjteményeinek, eszközeinek kezeléséből, szolgáltatásai nyújtásából. Nem fogadhat el hálapénzt vagy borralalót; szemé-

lyes ajándékot sem, csak a szabályzatban meghatározott értékhatár alatt, s bejelentési kötelezettség mellett. A gyűjtemény és az eszközök saját célra való használatát (tájékozódás, tanulás, kutatás stb.) a használói igények kielégítése mögé kell helyezni, s a könyvtári ügymenet kívánta dokumentum- és eszközhasználat is második helyre sorolódjon az olvasók kiszolgálásával szemben. A könyvtáros nem fogadhat el megbízást a használatól anyagi ellenszolgáltatásért sem munkaidőben, sem munkaidőn kívül végzett, a könyvtár gyűjteményeire és eszközeire támaszkodó munkára. Ha ilyen igény merül fel a használó részéről, akkor a könyvtárral, mint intézménnyel kell megállapodnia. A munkát elvégző könyvtárost a könyvtár szabályzata szerint kell díjazni.

A könyvtárost is, mint mindenkit, megilleti a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadsága; világnézeti, vallásos, erkölcsi és politikai meggyőződését szabadon megválaszthatja és kifejezheti, tagja lehet bármely bejegyzett társadalmi szervezetnek. Ám ez nem befolyásolhatja szakmai tevékenységét; a könyvtárban munkája során nem hangoztathatja nézeteit és meggyőződését, politikai aktivitást nem fejthet ki, és köteles elfogadni a magáétól eltérő álláspontokat, nézeteket és véleményeket, s egyenlő esélyt biztosítani számukra az állományépítő, -feltáró, megőrző és szolgáltató tevékenységében. A könyvtáros saját világnézetét, értékrendjét nem kényszerítheti rá másokra, még ha ez saját tetteit és magatartását a jogszabályok, könyvtári szabályzatok és az etikai kódex adta keretek között meg is határozza. Tartózkodnia kell a használók vagy munkatársai ilyen értelmű befolyásolásától, s rájuk kell bíznia a különböző világnézetek, értékrendek, politikai irányzatok közötti választást, amit a könyvtár állományának sokféleségével segít elő. A könyvtárosnak munkájában elkötelezetlen, értékeslegesen magatartást kell tanúsítania.

Szakmai kérdésekben a véleményalkotás és -szabadság nem csak joga, hanem szinte kötelessége a

könyvtárosnak. Könyvtáron belül, ha a vezetés álláspontjával egyes szakmai ügyekben nem ért egyet, elvárható tőle, hogy kinyilvánítsa, s a belső viták során kifejtse véleményét. A viták lezárultával azonban köteles a vezetés döntését legjobb tudása szerint végrehajtani – bár szakmai álláspontját fenntarthatja.

A könyvtárosnak joga van magánszférája sértetlenségéhez és emberi méltósága megőrzéséhez. A könyvtár vezetése kamerával nem figyelheti meg az alkalmazottak munkahelyi tevékenységét, személyes adataikat, nézeteiket bizalmasan kell kezelnie, a használók csak a könyvtárosok nevét és beosztását ismerhetik meg.

Irodalmi jegyzetek

A háttéranyag szakirodalmi bázisa több forrásból ered.

Mindenekelőtt megemlítenők a hazai publikációk. Közülük kiemelendő *A Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve 1975* (Bp. 1976. NPI), amelyben *Wallehsausen Gyula*, *Bata Imre*, *Balázs János* és *Györe Pál*, valamint *Orosz Bertalan* az egi vándorgyűlésen tartott előadásai érdemelnek figyelmet. Hosszú listát tesznek ki a folyóiratokban megjelent, közvetlenül a könyvtárosi etikával vagy hozzá szorosan kapcsolódó témákkal foglalkozó közlemények; ezeket itt szükségtelennek tartjuk felsorolni, az érdeklődők a MANCI adatbázis alapján készült bibliográfiát kézhez kaphatják az OSZK Könyvtártudományi Szakkönyvtárban. Az adatbázisban egyelőre fel nem dolgozott, korai szakirodalom is bőven tartalmaz utalásokat a könyvtárossal szemben támasztott követelményekre, az ideális könyvtáros személyére, a könyvtáros hivatására.

A legfőbb forrást a vonatkozó IFLA dokumentumok jelentik, s különösen az idevágó határozatok és állásfoglalások: *Statement on libraries and intellectual freedom*, *The IFLA Internet Manifesto*, *Statement on libraries and sustainable development*, *Resolution on freedom of expression, censorship and libraries* stb.

Igen nagy haszonnal járt az egyes könyvtáros egyesületek kódexeinek és a hozzájuk fűzött magyarázatok tanulmányozása. Összefoglaló áttekintésük egy IFLA kiadványban jelent meg: *The ethics of librarianship: an international survey* Ed. By Robert W. Vaagan. (München, 2002. K.G.

Saur). Ezen túlmenően illő figyelmet kellett fordítani a két, nagy múltú egyesület, az LA és az ALA etikai kódexre és állásfoglalásaira (az imént említett kiadványban e dokumentumok nem szerepelnek, csupán ismertetésük). Az ALA dokumentumokról a hazai szakma is tájékozódhatott a 3K 1992. 2. és 1994. 2. száma alapján; az ALA *Code of Ethics* legfrissebb verziója egyébként 1995-ben jelent meg (<http://www.ala.org/alaorg/oif/ethics.html>). Az LA CILIP-pé (Chartered Institute of Library and Information Professionals) alakult át, s 2004-ben megújította etikai kódexét. Az IFLA FAIFE (Free Access to Information and Freedom of Expression) bizottságának web-oldalán egyébként megtalálhatók a kódexek teljes szövegei (<http://www.ifla.org/faife/ethics/codes.htm>). Az egyes könyvtárak által kidolgozott etikai kódexre példa az oslovi Deichmanske Bibliotek anyaga. Ennél sokkal részletesebb és a kérdéskör gazdagságára és szerteágazó voltára világít rá az *Etikai elvárások és ajánlások a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársai számára (belső használatra)* c. dokumentum (Könyvtári Híradó 2001. 4. sz. és 2001. 6. sz.)

Itt kell megemlíteni az ICOM által kibocsátott *Code of ethics for museums* és az ICA-tól eredő *Code of ethics for archivists/ c. dokumentumokat*. A testvérgyűjtemények két nemzetközi egyesületének állásfoglalásai tanulságosak a könyvtárak szemszögéből is (pl. a múzeumi kódex megkülönbözteti az intézményi és a szakmai etikát).

Alapdokumentumoknak minősülnek az etikai kódex szempontjából a következők: az ENSZ egyetemes nyilatkozata az emberi jogokról, a Magyar Köztársaság alkotmánya és a

kulturális javakról és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény. Ugyanígy az UNESCO állásfoglalásai, főképpen a közkönyvtári kiáltvány utolsó változata.

A külföldi szakirodalom igen bőségesen foglalkozik a könyvtáros és információs szakember etikájával, és a hozzá kapcsolódó kérdéskörökkel, mint pl. a cenzúra, a jogi felelősség, a demokratikus elkötelezettség stb. stb. Csak példaként említjük az alábbi kiadványokat: Froehlich, Thomas J.: *Survey and analysis of the major ethical and legal issues facing library and information services* (München, 1997. K.G. Saur), Malley, Ian: *Censorship and libraries* (London, 1990. The Library Association), Hauptman, Robert: *Ethics and librarianship* (London, 2002. McFarland) vagy *Democracy and the public library* (ed. By Arthur W Hafner, London, 1933. Greenwood Press). Tanulságosak az esettanulmányokat tartalmazó kötetek az etika, de az általános menedzsment tárgyköréből is; pl. White, Herbert S.: *Ethical dilemmas in libraries. A collection of case studies* (New York, 1992. G.K. Hall). A folyóiratokban megjelent irodalom hatalmas tömegű; itt ismét a Könyvtártudományi Szakkönyvtár által összeállított bibliográfia ad kiindulót a tájékoztatást. Érdemes viszont egy folyóiratszámra külön is felhívni a figyelmet: az *IFLA Journal* 2000. évi 26. évfolyama 4. száma kilenc közleményét a gondolatszabadságnak szentelte.

A könyvtárosi etikáról gondolkodáshoz érdemes el- vagy újraolvasni *Umberto Eco: A róza neve* c. regényét. Élvezetes és tanulságos olvasmány.

**Technikai okok miatt késik, de nem szűnt meg a Magyar Nemzeti Bibliográfia Új Periodikumok c. kiadvány. 2003. június végéig, azaz a 13.évfolyam 6. füzetéig az elektronikus formában megjelent bibliográfiát egy MicroISIS-es rendszerből (IKB) állítottuk elő. Azóta az IKB adatbázis teljes egészében bekerült az OSZK AMICUS rendszerébe és csupán kevés fejlesztést igényel még a sajtóbibliográfia közeli megjelentetése.
(Berke Barnabásné híréből, Katalist, 2004. május 11.)**
